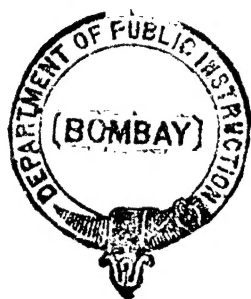

ગૂજરાતી પિંગલ.

૨૧૭૫

કીમત બે આના.

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁTI PINGAL,

OR

२२७४

PROSODY.

BY

KAVI DALPATRÁM DÁYÁBHÁI.

FIFTH EDITION. —10,000 Copies

• • •

Registered for Copy-right under the Government of India's

Act XXV of 1867.

BOMBAY.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

• ♦ ♦

1884.

[All rights reserved.]

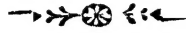
Price Two annas.

C o m b a y .

**PRINTED AT GANPAT KRISHNAJI'S PRESS, BY
THE PROPRIETOR ÁTMÁRAM KÁNOBÁ.**

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી પિંગલ.

કવિશ્વર દલપતરામ ઢાસાભાઈ

બનાવ્યું.

આવૃત્તિ પાંચમી.

૧૦,૦૦૦ પ્રત.

આ પુસ્તકની માલિકી મન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા

આક્ટ પ્રમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ.

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો.

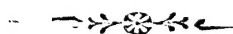

સન ૧૮૮૪.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કીમત બે આના.

૨૨૭૫ અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

સૂચના પ્રકરણ. શબ્દાલંકાર	૧
લઘુચર વિચાર	૩
આકાશ વિષે	૩
અંકસંગ્રહ	૪
માત્રામય છંદો	૭
દોહરા, આર્યા, વગેરે	૨૧
અક્ષરમય છંદો	૨૫
વૈતાળાવ, પુષ્પિતાથા	૫૦
સંખ્યાપ્રસ્તાસદિક	૫૦
ત્રાપા કવિતા વિચાર	૬૩
કાવ્યરૂપણ	૬૪
કવિતાના નવરસવિષે	૬૯
કકણ શબ્દનો કોષ	૭૩

ગૂજરાતી પિંગલ.

સૂચના પ્રકરણ ૧.

દોહરા.

- પિંગલ પાઠ પઠ્યા વિના, કાવ્ય કરે કવિ કોય ;
 વળિ વ્યાકરણ વિના વદે, વાણી વિમળ ન હોય. ૧
- કવિતા કહિયે કલ્પના, જન મન રંજન જાણુ ;
 સરસ સરસ રસ શબ્દમાં, અર્થાનિ રચના આણુ. ૨
- શબ્દાનિ રચના સરસ તે, અધિક અધિક અનુપ્રાસ ;
 ઉપમા આદિક અર્થના, અલંકાર આભાસ. ૩
- કોમળ લાગે કાનને, મન ઉપજે મીઠાશ ;
 જુકિત સરસ જો જાણિયે, કવિમાં નહીં કયાશ. ૪

શબ્દાલંકાર વિષે.

- શબ્દ અલંકાર અધિક છે, ઉર ધર ધરી ઉમેદ ;
 ભાષે ભાષાના કની, ભજા મુખ્ય ત્રણ ભેદ. ૫
- ‘ઝડ’ રૂપર અક્ષર આવૃત્તિ, ‘ઝમક’ શબ્દની જાણુ ;
 વરણ તણી આવૃત્તિ તે, ‘વરણ સગાઈ’ વખાણુ. ૬

ઝડનું ઉદાહરણ. મનહરછંદ.

સારી વાત ન્યારી કરી ધારી તેં નહારી હૈયે,

૧ તેના તે શબ્દો કરી આવે તે ઝમક જાણવી.

૨ કેટલાએક છંદોનાં નામ તેના ગુણને મળતા છે, જેમકે દુહાની વળે તે દુહા-
 બીઆ. સર્પની ગતિપ્રમાણે બોલાય તે લુન્ ગો. મોતીની માળા પરોવવાની ઢળપ્રમાણે
 બોલાય તે મોતીદામછંદ, ઈત્યાદિ. પણ મરહુદા છંદ, મદન શ્રદા છંદ, વગેરે કેટલા-
 એક છંદોનાં નામના અર્થ લખવા મુશ્કેલ છે. માટે સંસ્કૃત પિંગલ વ્રતરત્નાકર આ-
 દિક છે તેની ટોકા કરનારાઓએ પણ ઉચ્છેદ, અનુષ્ટુપ, પ્રહતિ આદિક છંદોનાં
 નામના અર્થ લખ્યા નથી, માટે મેં પણ લખ્યા નથી.

ઉકતિ ઉચારી શણગારીને ગરવની
 ધરમ ન ધાર્યો કીધા કરમ પરમ કૂર,
 ભરમમાં ભૂલ્યો તજી શરમ સરવની.
 દોડે દ્રવ્યદીશ મળે વીશ તો ચાળીશ ચાહે,
 ઈચ્છા અહોનીશ છે અરવ નિઅરવની ;
 દીનનો ન દાદ સુણે સ્વાદ જાણી વાદ વંદે,
 યાદ ભૂલ્યો મોતની પથારીના પરવની.

૭

અમક અથવા યમકનું ઉદાહરણ.

વિચરી વિલાયતમાં લાયક વિલોક્યા લોક,
 વિલોક્યાં વિશાળ રિદ્ધિવાળાં વળી ગામને ;
 મેળવ્યું વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું વિશેષ માન,
 મેળવ્યું વિશેષ દેશ હિતકારી કામને ;
 જાણીતો ન હતો પંથ જોઈને જાણીતો થયો,
 જાણીતો થઈને કીધા જાણીતા તમામને ;
 મોટું એણે કીધું કામ મોટું દેશે મોટું માન,
 મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને. ૮
 સંભારી સંભારી ભારી ભારી શુભકારી કામ,
 સંભારી સંભારી યૈ આભારી એના નામને;
 વખાણી વખાણી હર્ષ આણી રાય રાણી સુદ્ધાં,
 વદશે સુવાણી શાણી જાણી એની હામને;
 પર ઉપકારી કર્મકારી કષ્ટ નષ્ટકારી,
 કહી નરનારી ધારી ધારી જોશે ધામને;
 મોટું એણે કીધું કામ મોટું દેશે મોટું માન,
 મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને. ૯

વરણ સગાઈ અથવા અક્ષર સગાઈનું

ઉદાહરણ.

છળ ભેદે છાની રીતે છોને લોક છંતરીને,
 છેડે બાંધ્યું છે તે પાપ છોડ્યું કેમ છૂટશે ;
 કાવે તેમ શંદ કરી શોગટ તું પૂલ્યો ફરે,

ફંદી તારો ફેલધડો ફટ દઈ પૂટશે;
 કહું કદી કોડવાર કથન ન કાન ધરે,
 કપડી કુટીલ માયે કોણ માયું ફૂટશે ;
 ખરે ખરો ખેલ આ તો ખેલવું ખાંડાની ધારે,
 ખણી મૂળ ખાય કાળ ખાતાં ખાતાં પૂટશે. ૧૦

દોહરા.

અર્થ અલંકૃતિના અધિક, જાણો જૂદા ગ્રંથ ;
 શીખી સારો સમજાવે, પ્રસિદ્ધ તેનો પંથ. ૧૧
 ગુરત તોળવા તાળ તો, પદ ગુર લઘુનો પાઠ ;
 તે સંકેતે સમજવા, ઓળખજે ગણ આઠ. ૧૨

લઘુગુર વિચાર.

-હ્રસ્વ ઈ, ઉ, ને અકાર સ્વર, લઘુ અક્ષર લેખાય ;
 જોડાક્ષરથી જો પ્રથમ, થડકે તો ગુર થાય. ૧૩
 બાકી સ્વર બીજા બધા, ગુરસંમાધિ ગણાય;
 પણ જાણો લઘુ જો સુખે, લઘુ જોયો બોલાય. ૧૪
 વળિ જો સ્વર વ્યંજન વિષે, તોપણ ગુર લઘુ તેમ ;
 ગુરની માત્રા ખે ગણો, એકજ લઘુની એમ. ૧૫
 ડા ડા । । । । । ડા । । ડ ડા । । ડા ।
 વક્ર ચિન્હ ગુર વરણનું, લઘુની લીટિ લખાય ;
 લઘુ ગુર લંખિને નવ ગણો, હરચારે * ઓળખાય. ૧૬

આઠ ગણ વિષે.

મયરસ તજભન આઠ ગણ, અક્ષર ત્રણ ગણ એક ;
 કહું તેના આકાર તે, વાંચો રાખિ વિવેક. ૧૭
 આદિ મધ્ય ને અંત્ય લઘુ, ય, ર, ત, નામ ગણ એક ;
 ભ, જ, સ, એમ ગુર ભાળિયે, ત્રણ ગુર લઘુ મ, ન, તેહ. ૧૮

છપો.

માતાજી તે મગણ, નગર તે નગણ પ્રમાણો ;

* “ ઓ ” લઘુ છે.

ભોજન તે ભણુ ભગણુ, જગાત જગણુ ગણુ જાણો;
 શમતા તે ગણુ મગણુ, યશસ્વી યગણુ ગણીજે ;
 રામજી ગણો રગણુ, તગણુ તાતાર ભણીજે ;
 એવી રીતે ગણુ આહુના, અમ્યજી જુદા આકાર છે;
 વળિ લકાર સંગા લધુ ગણો, ગુરુનું ચિહ્ન ગકાર છે. ૧૯

અંકસંજ્ઞા. શિખરિણી છંદ.

સૌથી ભૂમી એકે ભુજ નયન ખે યુગ્મજ ભણો ;
 ત્રિ વૈન્હી લોકો છે, ભુવન ગુણુ તે તો ત્રણુ ગણો ;
 ચતુર્વેદો મુક્તી, જુગ વરણુ તે ચાર મજનો ;

૧ આપણી પૃથ્વીને ચંદ્ર ૧ છે માટે શશી, ઈંદુ, ચંદ્ર વગેરે ચંદ્રનું નામ બતાવે તેનો અર્થ એકની સંજ્ઞા સમજવી. તેમજ આપણી પૃથ્વીનાં ગાળો એક છે માટે પૃથ્વીનું હરેક નામ બતાવે તેથી પણ એકની સંજ્ઞા સમજવી.

૨ હાથ અને આંખો બંને છે માટે હસ્ત, કર, વગેરે હાથનાં નામ ઉપરથી તથા આંખના હરેક નામ ઉપરથી બેની સંજ્ઞા સમજવી. અને યુગ્મ એવું પણ સંસ્કૃતમાં બેવું નામ છે.

૩ અગ્નિ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાયછે. આગ, વડવાનજ અથવા વીજળી, અને ખોરાક પચાવનાર જઠરાગ્નિ એ રીતે ત્રણ અગ્નિ છે માટે અગ્નિના હરેક નામ ઉપરથી ત્રણની સંજ્ઞા સમજવી. તેમજ સ્વર્ગ લોક, મૃત્યુ લોક અને પાતાળ લોક એ રીતે લોક ત્રણ છે. માટે લોક ભુવન ત્રણ જાણવાં. અને ત્રી એવું પણ સંસ્કૃતમાં ત્રણવું નામ છે. અને ગુણ ત્રણ છે, સત્ત્વગુણ, રજ્જગુણ અને તમોગુણ.

૪ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ એ રીતે વેદ ચાર છે, માટે વેદ અથવા શ્રુતિ કલાથી ચાર સમજવા, મુક્તિ—મોક્ષ ચાર પ્રકારનો છે. સાયુજ્ય મુક્તિ એટલે જેમ પાણીમાં પાણી ભળી જાય, તેમ પરમેશ્વરમાં ભળી જવું તે. બીજી સામીપ્ય મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરની હજારમાં રહેવું તે. ત્રીજી સલે : ૫ મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરના કામમાં રહેવું તે. ચોથી સાદૃષ્ય મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરના જેવું રૂપ થવું તે. કૃતયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપર અને કલિયુગ એ રીતે યુગ ચાર છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ રીતે વર્ણ ચાર છે.

શૈરો ભૂતો પાંચે, ખટ ચંકર શાસ્ત્રો દરશનો.

૨૭

ભુજંગી છંદ.

મુંની મુખ માતે વસું આટ આઠો,
નવે ખંડે ભકતી દશે દીર્ઘ પાડો;
કહો રદ્ર એકાદશે ભાર્ગવ ખારે,

૧ કામદેવનાં બાણ પાંચ છે. માટે, બાણ-શર-તીર ઇત્યાદિ નામ ઉપરથી પાંચ-ની સંજ્ઞા સમજવી. તે પાંચ બાણનાં નામ ૧ કમળ, ૨ અરોઠ આસોપાલવ, ૩ આંબાનો મોર, ૪ મોગરો ૫ ઘેરા આસમાની રંગવું કમળ. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂત કહેવાય છે. માટે ભૂત કહેતાં પાંચની સંજ્ઞા સમજવી.

૨ શરીરમાં માંસનાં ચક્ર છ છેકાણે છે. (૧) પૂડે. (૨) નાભિએ. (૩) છાતીએ. (૪) કંઠે (૫) બે ભમરો વચ્ચે. (૬) તાળવે. માટે ચક્ર કહેવાથી છની સંજ્ઞા સમજવી. શાસ્ત્ર છ છે. (૧) ગીતમ કૃતન્યાય. (૨) કણાદ કૃતન્યાય. (૩) પૂર્વ મિમાંસા. (૪) વેદાંત શાસ્ત્ર. (૫) સાંખ્ય શાસ્ત્ર. (૬) યોગ શાસ્ત્ર. માટે શાસ્ત્ર કહે ત્યાં છની સંજ્ઞા સમજવી. દર્શન એટલે ધર્મના મોટા પાંથ છ છે તેમાં કેટલાએક તો છ શાસ્ત્રના છ મત જુદા છે તેનેજ ખટ દર્શન કહે છે. અને કેટલાએક નીચે પ્રમાણે ગણે છે. જોગી-જંગમ કુકીર-સંન્યાસી-જૈન અને બ્રાહ્મણ એ છ. ખાવાના રસ ખાટો, ખારો, કડવો, મીઠો, તીખો, અને તુરો એવા છ છે માટે રસ કહેતાં પણ છ સમજવા.

૩ મુખ્ય મુનિ એટલે રૂપિ સાત છે. (૧) ગીતમ. (૨) વિશ્વામિત્ર. (૩) ભાર-દાન્. (૪) વશિષ્ઠ. (૫) કર્ણપ. (૬) અત્રિ. (૭) જમદગ્નિ. માટે રૂપિ અથવા મુનિ કહેવાથી સાત સમજવા. અને સપ્ત એવું પણ સંસ્કૃતમાં સાતનું નામ છે.

૪ વસુ એ નામના આઠ દેવ છે, માટે વસુ કહેવાથી આઠની સંજ્ઞા સમજવી. અને અષ્ટ એવું સંસ્કૃતમાં આઠનું નામ છે.

૫ જળબ્રહ્મપના નવખંડ છે તેનાં નામ (૧) ઈલાવૃત્ત. (૨) કેલુમાળ. (૩) હિરણ્ય. (૪) કુર. (૫) રમ્ય. (૬) ભદ્રાશ. (૭) ભરત. (૮) કિન્નર. (૯) હરિવર્ષ માટે ખંડ કહેતાં નવ સમજવા. ભક્તિ નવ પ્રકારની છે. તેની વિગત:—

૧ યુણ સાંભળવા. ૨ યુણ કહેવા. ૩ રમરણ કરવું. ૪ પગ ચાંપવા. ૫ પૂજ કરવી. ૬ નમસ્કાર કરવો. ૭ હાસપણું કરવું. ૮ મિત્રતા કરવી. ૯ પોતાનો આત્મા અર્પણ કરવો. માટે ભક્તિ કહેતાં નવ સમજવા.

૬ દિશાઓ દશ છે. ૪ દિશાઓ ૪ ઉપદિશાઓ—ખૂણ અને આકાશ તથા પાતાળ માટે દિશા કહે ત્યાં દશની સંજ્ઞા સમજવી.

૭ રદ્ર કહેતાં શિવ ૧૧ છે.

૮ સૂર્ય ખાર છે. યુણભેદ કરીને પ્રત્યેક મહિનાના સૂર્યનું નામ જુદું છે.

પછી યૈક્ષ છે રત્ન યૌદે વિચારે. ૨૧
 તિથી તે પછી ઝોળ શૃંગાર જાણો,
 પછી અંકની તો ગતી વામ આણો;
 મુંની ભૂમિ મપાદેશે જેમ માનો,
 અદારે પુર્રાણો કહ્યાથી પિછાનો. ૨૨

દોહરા.

છે ખે વિધિના છંદ તે, બણવા જો મન મેળ; ૨૩
 વરણ મેળમાં વરણ ગણ, માત્રા માત્રા મેળ.
 અતુર્થાંશ તે ચરણ પદ, જતિ પદમાં વિશ્રામ;
 મત્તા મત્ત કળા કળો, તે માત્રાનાં નામ. ૨૪

૧ યક્ષ શિવના ચાકર કુબેર ભંડારી વગેરે તેર છે માટે યક્ષ કહેવાથી ૧૩ સમજવા.
 ૨ સમુદ્રમાંથી નીકળેલાં રત્ન યૌદ છે તેની વિગત જે (૧) લક્ષ્મી. (૨) કૌસ્તુ-
 ભમણિ. (૩) પારિજાતક નામના ફૂલનું ઝાડ. (૪) એક જાતનો દારૂ. (૫) ધન-
 તરી વૈદ. (૬) ચંદ્રમા. (૭) કામકૃષ્ણ ગાય. (૮) ઈંદ્રનો ઘોડો. (૯) અપ્સરા.
 (૧૦) સૂર્યનો ઘોડો. (૧૧) અમૃત. (૧૨) સારંગ નામનું ધનુષ્ય. (૧૩) શંખ.
 (૧૪) હજારાહુળ વિષ. માટે રત્ન કહેવાથી ૧૪ ની સંજ્ઞા સમજવી.

૩ તિથિ કહેતાં ૧૫ સમજવા.

૪ શૃંગાર સોળ પ્રકારના છે. તેની વિગત જે (૧) પીઠી ચોળીને નહાવું. (૨) સાફ લૂગડાં. (૩) પગે હાથે અળતો અથવા મેંદી લગાડે છે તે. (૪) ચોટલો ગૂંથ-
 વો (૫) ચંદન કસ્તૂરી વિગેરેનું લેપન. (૬) ઘરેણાં પહેરવાં. (૭) મુખવાસ. (૮) સ્નેહ અથવા સારો રાગ ગાતાં આવડે. (૯) આંખનું કાજળ. (૧૦) વાંકી નજરે
 જોવું. (૧૧) મધુર ભાષણ. (૧૨) મંદ હસવું. (૧૩) ચિત્તને વિષે ચતુરાઈ. (૧૪) ચાલવાની છદા. (૧૫) પતિવ્રતાપણું. (૧૬) ક્રીડા કરવી. એ રીતે સોળ શૃંગાર
 રસિકપ્રિયામાં લખ્યા છે.

૫ એકમ કરતાં વધારેની સંખ્યાને સમજવાની રીત એ છે કે સંજ્ઞિક સંખ્યા કવિ-
 તામાં આવી હોય તેને ડાબી તરફ ગણવી. જેમ, ' મુંનિ ' ' ભૂમિ ' હોય તો ૧૭ થાય.

૬ પુરાણ કહેતાં ૧૮ કેમકે પુરાણ અઢાર છે. તેની વિગત:--

૧ બ્રહ્મ પુરાણ. ૨ પર્વ પુરાણ. ૩ વિષ્ણુ પુરાણ. ૪ શિવ પુરાણ. ૫ લિંગ પુરાણ.
 ૬ મઝૂ પુરાણ. ૭ નારદીય પુરાણ. ૮ ભાગવત પુરાણ. ૯ અગ્નિ પુરાણ. ૧૦ રુદ્ર
 પુરાણ. ૧૧ ભવિષ્ય પુરાણ. ૧૨ બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણ. ૧૩ માર્કંડેય પુરાણ. ૧૪ વામન
 પુરાણ. ૧૫ વારાહ પુરાણ. ૧૬ મન્થ પુરાણ. ૧૭ કૂર્મ પુરાણ. ૧૮ શ્રીમાંડ પુરાણ.
 ૭ મત્તા, મત્ત, કળા, ને કળ એ ચાર માત્રાનાં નામ છે.

મમપદ આરે મમપદો, અર્ધ અર્ધ મમ તેહ ;	
વધે ધટે તે વિષમપદ, ત્રણ છે છંદ તરેહ.	૨૫
વરણ મેળ તો વરણ ગણિ, રચતાં રહે ન વહેમ ;	
મન ધરિ માત્રા મેળમાં, તાળ ધરો કંહુ તેમ.	૨૬
તારેનિ કળ ને પાછલી, મળે ન તૂટે તાળ ;	
આવિ મળે જો આગલી, તાળ તુટે તતકાળ.	૨૭
તાળ લગારક તૂટતાં, ગણે ન ગુણિજન દોષ ;	
લાગે કવિતા લંગડી, તો શુણિ નહિ મંતોષ.	૨૮

પ્રકરણ ૨ બું.

માત્રામેળ છંદ.

૧. ગમક છંદ. માત્રા ૫. તાળ ૧.

કળબાણ, પદબાણ, તે ગમક, પદ મમક.	૧
ત્રીજીજ, કળકીજ, ત્યાં તાળ, સંભાળ.	૨
લધુ અંત, ગુણવંત, મજ છંદ, તજ કુંદ.	૩

ઉપદેશ વિષે

૨૪ રામ, મુખધામ, દુખ જાપ, મુખ થાય.	૪
શુભ વાત, શુણ ભ્રાત, ધર હામ, કર કામ.	૫
વિશ્રામ, આ હામ, નથિ અમળ, છે અમળ.	૬
દિન એક, દુખ છેક, પડશેજ, નડશેજ.	૭
શિદ પાપ, કર આપ, કર ભક્તિ, છે શક્તિ.	૮

૧ સમપદ છંદમાં બે પદને છેડે પ્રાસ મળતા આવે, અને અર્ધ સમપદમાં એટલે દોહરા વગેરેમાં અર્ધ ભાગે અને અંતે બે ઠેકાણે પ્રાસ મળેછે, પણ સોરઠામાં વચ્ચે બે ઠેકાણે પ્રાસ મળેછે. વિષમ પદમાં પણ અર્ધ સમની પેઠે પ્રાસ મળેછે.

૨ જેઠામી માત્રા ઉપર તાળ કહ્યો હોય તે માત્રા અને તે પછીની માત્રા મળીને શરૂ થાય તો તાળ તૂટે નહિ. જેમકે પાંચમી માત્રા ઉપર તાળ કહ્યો હોય તો પાંચમીને છઠ્ઠી મળીને શરૂ થાય તો તાળ તૂટે નહિ, પણ પાંચમી માત્રાથી અગાઉની માત્રા એટલે પાંચમીને ચોથી મળીને શરૂ થાય તો તાળ તૂટે.

ન્યાં મરિશ, શું કરિશ, ક્યમ તરિશ, દિલ ડરિશ.	૯
જઈ નરક, થઈ ગરક, વસિ રહિશ, ક્યાં કહિશ.	૧૦
કર આજ, શુભ કાજ, ઊગરિશ, ભવ તરિશ.	૧૧
ઉર ધાર, આ વાર, કહે સત્ય, દલપત.	૧૨

૨. વામછંદ. માત્રા ૬. તાળ ૨.

છકળ કરાણુ, ચરણ ચરણુ, સરસ નામ, છંદ વામ.	૧૩
એક આર, ન્યાં ઉચાર, ત્યાંથિ તાળ, તું ન ટાળ.	૧૪
ત્રણ છ ઠાર, ગુર ન ધાર, એ વિચાર, ઉર ઉતાર.	૧૫
વળિ વિચાર, કર ગમાર, રંક રાય, કાળ ખાય.	૧૬
તું કુપાત્ર, કોણ માત્ર, ગર્વ છોડ, વિનય જોડ.	૧૭
ન કર ક્રોધ, તજ વિરોધ, અકળદેવ, એક સેવ.	૧૮
અવર જૂઠ, છોડ મૂઠ, સત્ય વાત, સમજ ભ્રાત.	૧૯

૩. કંતાછંદ. માત્રા ૭. તાળ ૨.

સુનિ કળવંત, ગુરલધુ અંત, કંતાછંદ, છે સુખકંદ.	૨૦
પૃથ્વી પાંચ, ન્યાં કળ પાંચ, ત્યાં ધર તાળ, ભણિ સંભાળ.	૨૧
શુણરે મૂઠ, શિક્ષા ગૂઠ, દિલમાં દ્વેષ, લઈશ ન લેશ.	૨૨
સગા સમાન, સહિને માન, દયા અપાર, દિલમાં ધાર.	૨૩
વારંવાર, કર ઉપકાર, પરહર પાપ, થા શુધ આપ.	૨૪
દિલથી દેવ, તો તતખેવ, તજશે રીશ, શ્રીજગદીશ.	૨૫

૪. મધુભાર છંદ. માત્રા ૮. તાળ ૨.

કળ આઠ આણુ, મધુભાર જાણુ, ગુ લ અંત હોય, સંશય ન કોય.	૨૬
ત્રીજી છકીજ, માત્રા રહીજ, ત્યાં તાળ દીજ, ત્રધુ પંચમીજ.	૨૭
સાંભળ સુજાણુ, આગસ ન આણુ, ઉદય વિશેષ, આદર હમેશ.	૨૮
ટળશેજ દુઃખ, મળશેજ સૂખ, ફળશે ઉદ્યોગ, બળશે કુરોગ.	૨૯

૫. દીપકછંદ. માત્રા ૧૦. તાળ ૨.

દશ માત્રિકા દેખ, ગુ લ અંત ગણિ લેખ,	
દીપક નકી નામ, છે છંદ સુખ ધામ.	૩૦

ત્રીજી અને આઠ, ત્યાં તાળનો ઠાઠ ;	
પણ પાંચમી માત્ર, તે લઘુ તણું પાત્ર.	૩૧
જો હિંદુનો દેશ, બહુ સર્વથી ખેશ ;	
છે ભલભલા ભાગ, બળવંતનો બાગ.	૩૨
ઉપમા છો એહ, દિલ ન કર મંદેહ ;	
જળ મિમિચે જોય, ફળ પૂલ બહુ હોય.	૩૩
પણ પદમણી કોય, વ્યંડળ વરી હોય ;	
પ્રસવે ન સંતાન, છે એજ અનુમાન.	૩૪
નિર ઉદમી નાથ, પડિ પૃથ્વી તે હાથ ;	
અતિ મેઘ અનુકૂળ, પણ ધૂળની ધૂળ.	૩૫

૬. આભીરછંદ. માત્રા ૧૧. તાળ ૩.

પદ માત્રા અગ્યાર, આભીર છંદ વિચાર ;	
છેવટ ગુલ સંભાળ, ભૂશર ભકતી તાળ.	૩૬
ઉદમ દિશે અનેક, અતિ ઉત્તમ તો એક ;	
જેતી સૌને માથ, પડિ પશુ જનને હાથ.	૩૭
વિદ્યા વિના મદાય, નર અમ નિષ્કુળ જાય ;	
રે, લાવો આ વાર, વિલાયતી હથિઆર.	૩૮
વાવો કરી વિચાર, પાકે જેમ અપાર ;	
જેથી જીવે ગામ, ક્યાં મૂરખનું કામ.	૩૯
વડી અકલની વાત, ખેતી છે પ્રખ્યાત ;	
વાંચો પુસ્તક માંહિ, વળતી બોલો આંહિ.	૪૦

૭. તુરગછંદ. માત્રા ૧૨. તાળ ૩.

જીગ જીગ જીગ કળ ધરિયે, જગણ ન જતિમાં કરિયે ;	
પ્રતિ જતિ પ્રથમજ તાળે, તે વૃત તુરગ રૂપાળે.	૪૧
ઉદમને આ ટાણે, જન મન સ્વારથ જાણે ;	
અધ છે અધિકું એમાં, તત્વ કશું નથિ તેમાં.	૪૨
વાતો એવી વાળા, નર મેં બહુજ નિહાળ્યા ;	
અંતર અધિક ઉદાસી, કામ કરે ન તપાસી.	૪૩
જાણે પાપ કરુંછું, પ્રભુનો ચોર ઠરુંછું ;	
ભવમાં પેટજ ભરવા, કર લીધી કૃપિ કરવા.	૪૪

નહિતો તજિ આ આગા, માંડત કરમાં માળા ;
એવો વેમ નકારો, ન થયો તેથિ સુધારો. ૪૫

૮. જળતરણછંદ. માત્રા ૧૩. તાળ ૩.

તેર માત્રાનું ૫૬ બંધ, જાણુજો જળતરણ છંદ ; ૪૬
પાંચ પાંચેજ વિશ્રામ, ગુરૂ લઘુ અંતને ઠામ.
એક ખટ રૂદ્ર ત્યાં તાળ, જતિયકી જગણુ તો ટાળ ;
છે ધણો સરસ તે છંદ, ઉચ્ચરતાં યાય આનંદ. ૪૭
એવું તો આદરો કામ, રીઝશે જે થકી રામ ;
આધિક ઉપજનવિયે અન્ન, જેથિ જીવે ધણા જન. ૪૮
યાન ઉપજનવિયે થોક, લાભ બહુ લે બંધા લોક ;
કોટિ કલ્યાણનું કામ, ઉર વિષે સમજવું આમ. ૪૯
એકલો સ્વાર્થ નહિ એહ, તત્ત્વ છે ધર્મ પણ તેહ ;
આદરે જે ન ઉદ્યોગ, જાણુજો નરકના જોગ. ૫૦
પ્રૌઢ એણે કર્યું પાપ, શિર ધરે દેવનો શાપ ;
ઉદ્ધમે યાય ઉપકાર, ઉદ્ધમી જગત આધાર. ૫૧

૯. હાકળીછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

જુગ જુગ જુગ કળ ગુરૂ અંતે, હાકળીછંદ કલ્પો અંતે ;
પ્રથમ પછી ચ્યારે ચ્યારે, તાળ ધરે, ન જગણુ ધારે. ૫૨
નારી ગુણકા જ્યાં નાચે, રૂડા નર નહિ ત્યાં રાચે ;
એવિ સભાથિ રહો અજગા, વિદૂત થઈ ન રહો વજગ્યા. ૫૩
જૂથ મળે ત્યાં જે નરનાં, તે નર તેનિ બરાબરના ;
ગુણકામાં ગુણુ કુટ્ટ રહે, તનનનતા યૈ તાન લહે. ૫૪
થનગન થનગન નાચ કરે, ધીરજ ને ધન ધર્મ હરે ;
જો ભાવે ભગવાન ભજો, તો તે સોબત સદ્ય તજો. ૫૫

૧૦. ગજળછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

લોક કળા જગણુ મત ચાર, ગુરૂલઘુ અંત ગજળ વિચાર ;
ભૂશર આઠમી કળ બાર, તે ૫૨ તાળ તો નિરધાર. ૫૬
જે નર હોય અતુર સુખાણુ, એ ન કરેજ આપ વખાણુ ;
આપ વખાણુ જો ઉચ્ચરાય, સ્નેહ વિનાશ સોભા જાય. ૫૭

જો વરસાદ વરસ્યો હોય, વાટજનાર કહેશે કોય ;
 સૂરજ ગિગશે આકાશ, કેમ રહેજ ગુપ્ત પ્રકાશ. ૫૮
 વિદ્ય વિષેજ સાચી વાત, પ્રગટ થતાં થશે પ્રખ્યાત ;
 જો મત આ બરાબર જાણુ, તો તજ આપ આપ વખાણુ. ૫૯

૧૧. ઉંધોરછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૬.

માત્રા મૌદનું પદમાન, ગુલ અંતે ઉંધોર પ્રમાન ;
 તાળે એક ત્રણ શર આઠ, દશ દ્વાદશ ઊપર પાણુ પાઠ. ૬૦

મનને શીખામણુ વિષે.

મન તું મૂર્ખ આજા મેલ, ખટપટ ખેલમાં શિદ ખેલ ;
 ધર તું ધરણિધરનું ધ્યાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૧
 ઘડવા મેલ અઘટિત ઘાટ, વિચર મૈદવ મારી વાટ ;
 ગુણુ ગોવિંદના કર ગાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૨
 ભટક્યો ભવ વિષે બહુ ભાત, લંપટ ખાધિ તેં ધણિ લાત ;
 ફરિને ફરિશ નહિ તોફાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૩
 લાખો તેં કિધા અભિલાખ, રહિ તુજ હાથમાં તો રાખ ;
 કહું તે કથન ધરને કાન, મન તું મારિ શિક્ષામાન. ૬૪
 સજ તું સૃષ્ટિપતિથી રમેહ, તજ તું તર્ક જુલમી જોહ ;
 ભજ તું ભાવથી ભગવાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૫
 અગણિત કર ભલે ઊપાય, ધાર્યું ધરણિધરનું યાય ;
 ગુણિયલ થઇ સમજ શુભમાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૬
 વીત્યાં વર્ષલેખિ વિચાર, વિતતાં કાંધ ન લાગી વાર ;
 અવસર આવશે અવસાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૭
 ભ્રમણામાં ભમ્યો ભરપૂર, આશા અધિક આણી ઊર ;
 ન સૂર્યો અર્થ વ્યર્થ નિદાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૮
 કદિ તેં મેળવ્યું ધન કોડ, જીત્યો જગત શેઠનિ જોડ ;
 સાચું અંત તો સમશાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૯
 લીધો લેશ તેં નહિ લાભ, દુખના ગિગિયા શિર દાભ ;
 જો તુજને થયું બહુ જાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૦
 હજિ તો જાજિ છે તુજ હાથ, સમજી શોધ મારો સાથ ;

ત્રીકમ માથ જોડી તાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૧

મેલી માન મટ ઉનમત્ત, દીક્ષા દે બલી દલપત્ત ;

પ્રીત કર હરીરમ પાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૨

૧૨. જ્ઞેકરીછંદ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

પ્રતિપદ માત્રા પંદર ધરી, જુગતે છંદ કરો જ્ઞેકરી ;

તાળ પ્રથમ શ્રુતિ શ્રુતિયે ધરો, અંતે લઘુ ગુરુ અક્ષર કરો. ૭૩

૧૩. ચોપાઈ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

જ્ઞેકરીછંદ જરાબર જોય, અંતે ગુરુ લઘુ અક્ષર હોય ;

તે તો છંદ તણું આ ઠામ, ચતુર કહે ચોપાઈ નામ. ૭૪

૧૪. ચરણાકુળ છંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણ ચરણમાં માત્રા સોળે, તાળ ધરો ચોપાઈ તોલે ;

છે ગુરુ મે જો છેવટ ઠામે, છંદ નકી ચરણાકુળ નામે. ૭૫

૧૫. અલકછંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણાકુળ સમપદ પરિપૂરણ, છંદ અલક સિત દુખહર ચૂરણ ;

પ્રતિપદ અંતે મે લઘુ અક્ષર, નહિ સમજે જન જોહ નિરક્ષર. ૭૬

ચોપાઈ, જ્ઞેકરિ ને ચરણાકુળ, અલકસહિત એ ચારેને મૂળ ;

વૃત ચોપાઈ લખે માધારણ, તાળ જરાબર છે તે કારણ. ૭૭

જે અભિમાન ધરે અતિઅંતર, તે નર નિંદિત થાય નિરંતર ;

વિનય સહિત ઉચરે સુખવાયક, તે સનમાન લહે સુખદાયક. ૭૮

નમે ઘડો પામે જળ નિર્મળ, જો ન નમે તો તે ન લહે જળ ;

એમ વિચાર અપાર કરો હર, મિત્ર રહો અભિમાન થકી દુર. ૭૯

૧૬. પદ્મરીછંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

પ્રતિચરણ સોળ માત્રા પ્રમાણ, તે ચરણ અંત તો જગણ આણ ;

ત્રણ પદ અગ્યાર રત્નેજ તાળ, પદ્મરીછંદનો એજ ઢાળ. ૮૦

ભજ ભાવ રાખિ ભગવાન નામ, સૌ થાય સદ્ય તો સફળ કામ ;

દિલ શુદ્ધ રાખિ જો થાય દાસ, પ્રભુ દૂર છે ન છે સર્વ પાસ. ૮૧

તું જીવ સર્વને મિત્ર જાણ, પૂરણ પ્રકાશથી પ્રેમ આણ ;

ભિતરયિ તોડજે વૈરભાવ, તજ દ્વેષ કલેશકારી બનાવ. ૮૨

૧૭. પ્લવંગમછંદ. માત્રા ૨૧. તાળ ૫.

માત્રા પ્રતિપદ એક, અને વિશ આણિયે ;
 એકાદશ દશ ઉપર, જરૂર જાતિ જાણિયે ;
 એક ઉપર પછી ચતુર, ચતુર પર તાળ છે ;
 આદિ ગુરૂ ગુરૂ અંત, પ્લવંગમ આજ છે. ૮૩
 છત્રે થાતી છાંય, છડીધર છાજતા ;
 હાથી હોદામાંય, રસીક ખિરાજતા ;
 આયુષ રિહિ અનેક, ભરેલી ભાગ્યમાં ;
 એ સૂતા દિન એક, ઉછળતી આગ્યમાં. ૮૪
 ભોગવતા ઉપભોગ, મહા સુખ માણતા ;
 જોતાં જોગ્ય અજોગ્ય, જરૂરી નહિ જાણતા ;
 કીધા દામ કરોડ, અજાને આણુમાં ;
 સૂતા તાણી સોડ, મસીદ મથાણુમાં. ૮૫
 ધંદ્રપુરી અનુસાર, નગરિયો નોખમાં ;
 કોટીધ્વજ આહુકાર, ગરજતા ગોખમાં ;
 સુંદરિયો ગુણસાર, મહા ગુણ મરદમાં ;
 કો જાણે કઈકાર, ગઈ મળિ ગરદમાં. ૮૬
 માટે મારા મિત્ર, વિચારો વાતરે ;
 પાપી મટો પવિત્ર, ભલા થઈ ભ્રાતરે ;
 જીવનનું કૃપા જાણિ, ભગ્ને ભગવાનરે ;
 અંતરપ્રીતી આણિ, ધરો નિત્ય ધ્યાનરે. ૮૭

૧૮. મહીદીપછંદ. માત્રા ૨૨. તાળ ૪.

બાવિશ કળ સકળ અંત, જુગલ દીર્ઘ દીર્ઘે ;
 જાતિ નવેત્રિ જાણિ છંદ, મહીદીપ કીર્ણે ;
 પ્રથમ ઉપર ખટ ખટપર, તાળ મરમ તેમાં ;
 શુણ્ણતાં પદ મરમ દિસે, જુક્તિ મરમ જેમાં. ૮૮
 શ્યામ ચરણ સ્મરણ, મિત્ર મરમ રીત આચી ;
 તેવિના ત્રિલોક મધ્ય, કોડ વાત કાચી ;
 હસ્ત ચરણ કરણ નાક, તે કૃપાળ કીધું ;
 નેત્ર વદન દંત આપિ, જ્ઞાન દાન દીધું. ૮૯

ખાન પાન ચીજ ખૂળ, એજ આજ આપે ;
 ભૂખ તરશ હંડ તાપ, કષ્ટ સર્વ કાપે ;
 તે તને ઘડીક એક, એક યાદ આણે ;
 તું અભાગિ હુષ્ટ, ઈષ્ટદેવને ન જાણે. ૯૦
 જે વિચારિ જીવ જન્મ, પામિને શું પામ્યો ;
 ભક્તિની ન જુક્તિ જાણી, પાપ કાંપ જામ્યો ;
 છે હજી ઉપાય થાય, તો ઘણુંજ સારું ;
 જે ઘડીક જાય મોહું, થાય આયુ તારું. ૯૧

૧૯. હીરછંદ. માત્રા ૨૩. તાળ ૮.

ત્રેવિશ કળ, લાવિ સકળ, મિત્ર પ્રજળ, પ્રેમથી ;
 આદિ ઉપર, ત્રણત્રણ પર, તાળ તું ધર, નેમથી ;
 શાસ્ત્ર અંત, શાસ્ત્ર અંત, વિરતિવંત, તોય તે ;
 આદિ દીર્ઘ, અંત રગણ, હીરછંદ હોય તે. ૯૨
 વિશ્વપાળ, ધીવિશાળ, છો દયાળ, દેવરે ;
 શોક હારિ, સૌધિ સારિ, છે તમારી ટેવરે ;
 માન અર્ક, સઘહરક, હુઃખનરક ખાણિનાં ;
 આપ અરણ, તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૩
 શુદ્ધ માનનો નિધાન, તું સમાન તુંજ છે ;
 જે ઉદેજ સર્વ એજ, તૂજ તેજ પુંજ છે ;
 હું અજણ શા પ્રમાણ, લઉં વખાણ વાણિનાં ;
 આપ અરણ તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૪
 જાણિ દાસ, તોડિ ત્રાસ, રાખ પામ સીઝિને ;
 માંજપ્રાત તો ન તાત, જોણ વાત બીજિને ;
 થા સહાય કષ્ટ જાય, રંકરાય રાણિનાં ;
 આપ અરણ તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૫

૨૦. કાવ્યછંદ અથવા રોળાછંદ. માત્રા ૨૪. તાળ ૬.

અર્ધ અરણ અગિયાર, તથા પછિ તેર કળાનું ;
 પ્રથમ પછી પ્રતિચાર, કળાપર તાળ બલાનું ;
 જગણ ન હોય જરૂર, તમામ તપાસો તાળો ;
 કાવ્યછંદ કરિગર, તિમિર અણસમજણ ટાળો. ૯૬

જન્મ મરણ દુખહરણ, ચરણ શ્રીહરિનાં સેવો ;
એ પ્રભુ અભરાભરણ, તરણ તારણ છે તેવો ;
કષ્ટહરણ સુખકરણ, ધરણ ધરણી ધીમંતો ;
સુખનિધિ અશરણશરણ, વરણ ઉત્તમ ગુણવંતો. ૯૭

૨૧. હરિગીતછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૮.

કળ સકળ અઘાવીશમાં, ધર રંગણ છેવટ રીત છે ;
શણગાર રવિએ વિરતિતો, મનહરણ તે હરિગીત છે ;
ત્રીજી ઉપર પછિ ત્રણ અતુરપર, એમ આડે તાળ છે ;
તે તાળમાં જો જગણ તો, ન કહીશ છંદ રસાળ છે ; ૯૮
તજરે તું કપટી કપટ ઝટ, વળિ લપટ થા શુભ લક્ષમાં ;
દિન ચાર પછી મેશિશ અપટ, જઈ પાપકેરા પક્ષમાં ;
નમિ હાથ જોડી નાયજે, શુભ આયમાં અંચર સદા ;
પ્રહ્લાંડ નામે બાયમાં, કરવી ન તૃણા તે કદા ; ૯૯
શુણિ અવણ ધારી, શીખ સારી, લાભકારી લેખજો ;
તો અંત તારી મોક્ષબારી, દુઃખહારિ દેખજો ;
તજિ જૂઠું જરૂરી, પુરૂષ નારી, ચિત્ત વિચારી ચાલજો ;
ભય જય ભારી થાય ચારી, હીતકારી હાલજો. ૧૦૦

૨૨. ચોપાયાછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૭.

પ્રથમ અરધમાં સોળ કળા કરિ, ઉપર બારે આણો ;
તાળ પ્રથમ પછિ શ્રુતિ શ્રુતિ ઉપર, જો ચોપાયા જાણો ;
અંતે તો ગુરૂ અક્ષર આણી, ચરણ રચો શુભ ચારે ;
જે ચરણે પણ કોઈ જોલેછે, હશે શુણેલ હજારે. ૧૦૧
પાડોશણને આઠો આપો, ધરનાં ચાંદે ઘંટી ;
છોકરડાં તો છાશ પિયેને, બાવો માગે બંટી .
સ્વારથિયા છે એવા સગળા, જીવતણી નહિ જાણે ;
પર્વત જીવી પરની પીડા, અંતરમાં નહિ આણે. ૧૦૨

૨૩. મરહુઠાછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૭.

માત્રા દશ આડે, ધરજતિ પાડે, ઉપર કળા અગિયાર ;
૧ છેલ્લું રંગણ તે બદલે ત્રણ સદુ આણી એક ગુરૂ કરે તોપણ ચાલે.

મરહઠા નામે, કવિતા કામે, છંદ બનાવો માર ;
 છે ગુરૂ લઘુ છેલો, એમજ મેલો, ખેલો લાવી ખાંત ;
 તજિ ખે સચ્ચારે, તાળજ ધારે, ત્યારે થાય નિરાંત. ૧૦૩
 ફૂલો કે ખડિયો, જેને જડિયો, ભારે તેનાં ભાગ્ય ;
 તે વર્ષ સુગાળે, કે દુપકાળે, ભાળે નહિ દુર્ભાગ્ય ;
 કાગળ ફૂવેતર, ખાસું એતર, તેતર તીડ નખાય ;
 લેખણુ હળ હકિ, પૂરણ પકિ, થાકે ખાતાં ખાય. ૧૦૪

૨૪. રચિરાછંદ. માત્રા ૩૦. તાળ ૮.

ચરણ ચરણમાં ત્રીશે માત્રા, અંતે તો ગુરૂ એક કરો ;
 આડે આડે પદતાં પાડે, વળિ થોડો વિશ્રામ ધરો ;
 એક ઉપર પછિ ચારે, ચારે, તાળ મરઝ લાવો તેમાં ;
 રચિરા નામે છંદ રૂપાળો, અલ્પ નથી મંશ્ય એમાં. ૧૦૫
 બાળાપણમાં, બૂઠાપણમાં, ડાપણમાં દંડેલ થયો ;
 પરઉપકારી કામ ન કીધું, જોતાં જોતાં જન્મ ગયો ;
 મજ્જનનો તે મંગ ન કીધો, રોઝ રખડતો રોજ રહ્યો ;
 અંધો થઈને ધંધે ધાયો, વેડ ઉપાડી ભાર વહ્યો. ૧૦૬

૨૫. સવૈયાછંદ. માત્રા ૩૧—૩૨. તાળ ૮.

મજ્જન કવિ જો કરો સવૈયા, હૈયામાં ધરિ હેત અનંત ;
 માત્રા એકત્રીશ ચરણમાં, સોળે તો વિશ્રામ વસંત ;
 બત્રીશા પણ બીજિ તરેના, રચિરા તુલ્યે તાળ રહંત ;
 એકત્રીશ અંતે ગુરૂ લઘુ, બત્રીશામાં ખે ગુરૂ અંત. ૧૦૭
 તેજ ભણ્યો નર તેજ ગણ્યો જે, મદ્દગુણ શીખિ તત્તે નોકાન ;
 ભણતર ગણતર પાર ગયો પણ, જે ન થયો નર જે ગુણવાન ;
 મૂરખ જેવો મૂરખ તે, મમળે ન કદી સુધરેલ સમાન ;
 પોપટ વેણુ વિચિત્ર પઢે પણ, દે નહિ માનવિ કન્યાદાન. ૧૦૮

સવૈયા બત્રીશાનું ઉદાહરણ.

જો મંત્રાર સુખે સુધરે તો, જોગિ બની જાયે કુણ બાબૂ ;
 તિથ પિતા માતા તજિ કોણ, ચડે ગિરનાર સિધામળ આબૂ ;
 જો મન શુદ્ધ, પઢો ન પઢો પછિ, વેદપુરાણ કુરાન કિતાબૂ ;

પાણિ થકી જો શુદ્ધ થયું ૫૮, શામોઢે ધમિયે લઈ માખ. ૧૦૯

૨૬. લીલાવતીછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

માત્રા બત્રીશે ચરણ ચરણમાં, અંતે તો ગુરૂ ખે આણો ;
લીલાવતિ નામે છંદ બનાવો, જતિ દશ આઠ ઉપર બાણો ;
ત્રિજિ કળપર તાળ પછી શ્રુતિ શ્રુતિપર, તેજ રિતે સ્વરગતિ તાણો ;
આ લોકવિષે પરલોક વિષે, પ્રભુપદ ભજિપૂરણ સુખ માણો. ૧૧૦
મિથ્યા અભિમાની માનવિને મન, માન વમે ઝોથી મોટું ;
વિદ્વાનપણું ધણું જેમ વધે, અભિમાન જશે ખમતું ખોટું ;
દુરથી તો ડુંગર દીમે દિલમાં, છેકજ વાદળુ છે છોટું ;
પણ પાસે જઈને જે જન જોશે, ચિત તેમાં રહેશે ચોટ્યું. ૧૧૧

૨૭. ત્રિભંગીછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

માત્રા દશ આણો, આઠ પ્રમાણો, વળિ વસુ બાણો રમ દીલે ;
અંતે ગુરૂ આવે, જગણ ન લાવે, ભણતાં ભાવે ત્યમ કાલે ;
લીલાવતિ જેવા, તાળજ દેવા, ત્રિભંગી તેવા છંદ કરો ;
જતિપર અનુપ્રાસા, ધરિયે આસા, સરસ તમાસા શોધિ ધરો. ૧૧૨

પ્રભુસ્તુતિ.

દોહરો.

જય જય અડગ જગતપતી, જય સુખનિધિ સાક્ષાત ;
જય જય જન જનની જનક, જય જય પ્રભુ પ્રખ્યાત. ૧૧૩

ત્રિભંગીછંદ.

જય પ્રભુ પ્રખ્યાતા, પદ પંકાતા, સુગુણિ ગણુતા, ગુણુ માતા ;
તું ભગની ભ્રાતા, દિલ અવદાતા, શુભ ચોભાતા, સાક્ષાતા ;
જય વિશ્વ વિધાતા, અલખ લખાતા, મુક્ત મનાતા, મુદ માતા ;
જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૪
જય પૂર્ણ પ્રકાશી, વિશ્વ વિલાશી, અખિલ નિવાશી, આકાશી ;
જય અમ્બજ ઉજાશી, વિપત વિનાશી, છત નિજ દાશી, છે આશી ;
રૂપિ સદૃશ અઢ્યાશી, સિધ ચોરાશી, તત્વ તપાશી, ચિત અદાતા ;
જય જય જગત્રાતા, તું પિતુ માતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૫

જય જય જ ગરુડામી, મદગુણ ગામી, નિર્મળ નામી, નહિ ખામી ;
 જય અંતરંગમી, અમ્યગ અકામી, શુભ વિદ્યામી, સુખધામી ;
 પ્રભુ તુજપદ પામી, થાય પ્રણામી, જે ન હરામી, જન થાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૬
 જય સર્વાધારા, સુખ કરનારા, પ્રીતમપ્યારા, પ્રભુ મારા ;
 સગળા ગુણ તારા, સૌથી મારા, અન્ય નહારા, ખુબ ખારા ;
 તુજ મતથી ન્યારા, જે નર દારા, ભયના ભારા, ભરિ જાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૭
 તું મમર્થ તરવા, તારણ કરવા, અભરણ ભરવા, ભય હરવા ;
 દુઃકર આદરવા, ઘેરણી ધરવા, ગુણ વાવરવા, ગુણ ગરવા ;
 અહં કીર્તિ ઉચરવા, ઠિક થઈ ઠરવા, યશ વિસ્તરવા, વિખ્યાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૮
 મન તુજને મળવા, તન દુખ ટળવા, અકળિત કળવા, રમ ગળવા ;
 અંતે અવિચળવા, પાપ પ્રજળવા, દહાડો વળવા, દુખ ટળવા ;
 શુભકૃત ફળ ફળવા, બંધન બળવા, હિત માંભળવા, હે ભ્રાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૯
 રૂદ્ધે મુજ રમિયા, વામો વમિયા, ક્ષણે ન ખમિયા, જ્યમ કશિયા ;
 હેતેથી હમિયા, ઠિક થઈ ઠમિયા, બોલે કશિયા, બહુ જશિયા ;
 વળિ મરમ વિલમિયા, ધીમે ધશિયા, રતી ન અશિયા, રમ રાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૦
 જય જય અસુરારી, કરણાકારી, બળિયા તારી, બળિહારી ;
 મૃષ્ટિ સંસારી, તે વિસ્તારી, તેજ ઉગારી નરનારી ;
 જેવી મતિ મારી, સ્તુતી ઉચ્ચારી, લે દીલ ધારી, જગધાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૧
 સ્તુતિ કરિ તુજ નામે, કરણા કામે, ઉર ધરિ આ મેં, આ ઠામે ;
 રહિ ધારજ ધામે, જે જન પામે, ભુલે ન ભામે, ભય વામે ;
 શુભ છંદ રચ્યા મેં, દલપતરામે, પછી કર્યા મેં, પ્રસરાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૨
 દોહરો.

સુખદાતા અશરણશરણ, હરકત હરણ હરેક ;

શુભ કરજે જન સર્વનું, અરજશુણી આ એક.

૨૮. પદમાવતી છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

દશ આઠ આઠા, ધરિ અનુપ્રાસા, ઉપર કળા ચૌદે આવે ;
 પદમાવતી નામે, છંદ સુકામે, ગુણવૈતા કવિજન ગાયે ;
 ત્રીભંગિ પ્રમાણે, તાળ વખાણે, કોમળ પદ રમ્યથે કવિતા ;
 ઉજળો જશ જામે, સગળે કામે, તે શોભે જ્યોત સવિતા. ૧૨૪
 જગમાં ધણું જીવો, કુળનો દીવો, જે પ્રતિદિન ઉપકાર કરે ;
 મૌનું સુખ શોધે, માન પ્રબોધે, દીન જનોનાં દરદ હરે ;
 તન ધનથી તેવો, ઉદ્યમ લેવો, એવો તો અભ્યાસ રહે ;
 પ્રભુનો તે પ્યારો, મિત્ર અમારો, મારો મારો સર્વ કહે. ૧૨૫

૨૯. દુમિલાછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

બધિયે મળિ માત્રા બત્રિશ છે,
 પણ એક ગુરૂ અંતે ધરિયે ;
 વિશ્રામ કરી કળ મોળકને,
 દુમિલા એવી વિધિ આદરિયે ;
 દુમિલાગણમેળ થકી મળતો,
 કળતો તે તુલ્ય ગણી કરિયે ;
 તજિ બે પછિ તાળ તમામ તમે,
 ગણિ આઠ ધરો શ્રુતિ આંતરિયે. ૧૨૬
 મિત્ર ચોરિ ચહે બહુ ચમચ થઈ,
 ધી ગોળ ઘડા શેડે ધરમાં ;
 નિજ પેટ ભરે ચડીડે સુધી,
 જમવા જે કાંઈ મળે કરમાં ;
 કદિ માત પિતા સુત સુંદરિને,
 પૂછે ન સુખી દુખમાં ડરમાં ;
 જે આદમિ એ આચરણુ ધરે,
 તો શ્રેર કયો નર વાનરમાં. ૧૨૭

૩૦. બૂલણાછંદ. માત્રા ૩૭. તાળ ૮.

કર કળા સર્વ તો માડત્રીથે મળી,

દશ દશે આઠે વિશ્રામ આણી ;
 અંત ગુરુ એક તો અમ્યગ કરી આણ્યો,
 મૂલણા છંદની જાત જાણી ;
 એક ઉપર પછી પાંચ પાંચે વળી,
 તાળ સંભાળિયે વિમળવાણી ;
 તાળમાં ત્રીજી માત્રા લઘુ લાવિયે,
 તે વિના તો થશે ધૂળધાણી. ૧૨૮
 અખિત્ર 'વ્રહ્માંડના ઈશ દિનનીશ તું,
 ઉર વિષે આ સુતી ધર અમારી ;
 રિદ્ધિ ને મિદ્ધિ વિકટોરિઆ રાણિને,
 અપ્પુટ ભંડારથી આપ તારી ;
 મુકળ સંમારમાં તેહના શત્રુના,
 મૈત્ર્યને મધ મંહારિ નાંખ્યો ;
 પ્રાણિને પ્રાણદાતાર કરતાર જગ,
 રાણિ વિકટોરિઆ અમર રાખ્યો. ૧૨૯

૩૧. મદનગ્રહાછંદ. માત્રા ૪૦. તાળ ૧૦.

કરિ મુકળ કળા ગણિ, આલિશ અરણે,
 દશ વસુ રત્ને વિરતિ કરો, ગુરુ અંત ધરો ;
 જીગતી કરિ કવિજન, જગણુ ન જાતિયે,
 મદનગ્રહા મનરંજ ખરો, રમિ રૂદ્ધ હરો ;
 તજિ મે શ્રુતિ શ્રુતિ, પર તાળ ધરો,
 પ્રભુ વરણવતાં દિલ કેમ ડરો, ભવ તુરત તરો ;
 વળિ ઉદ્યમના પણુ, થઈ ઉપદેશક,
 કલેશ વિશેષ હમેશ હરો, ફિકરે ન કરો. ૧૩૦

લક્ષ્મીને ઠપકો.

ચિકરે રતનાકરની દિકરી,
 સ્થિરતાપણુ ડાપણુ દૂર ધરિ, કરતીજ કરી ;
 વળિ પંડિતને ગણિ શત્રુ અપંડિત,
 મૂર્ખ અપંડિત મિત્રકરી, તે ઠામ હરી ;

નહિ હું ફરતી નહિ પંડિત પણ રિપુ,
મૂરખ મિત્ર કરી ન વરી, ખાતેજ ખરી ;
પણ પંડિત તો પોશાય, પછી શું ખાય ;
અપંડિત પેટ ભરી, લે દેખી ડરી. ૧૩૧

અર્હસમપદ, તથા વિપમપદ છંદો.

૩૨ દોહરા. આખા છંદની માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પેહેલે ત્રીજે તેર કળ, અવર પદે અગિયાર ;
ભૂ ભૂતે ને ભક્તિયે, તાળ નકી નિરધાર. ૧૩૨
કર લઘુ કળ અગિયારમી, જગણ ન તાળ હરેક ;
તાળ પ્રથમિકે બીજીમાં, નિભે જગણ કદિ એક. ૧૩૩
બુદ્ધિ પ્રજળ બળ અકળ તન, જળ ફળ ભૂતળદત્ત ;
અપળ મકળ એ અચળ નહિ, દળવાદળ દલપત. ૧૩૪

૩૩. સોરઠા. માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પ્રથમ ત્રિજે અગિયાર, ચાર જિજે તો તેર કળ ;
૫૬ દોહરા પ્રકાર, ચાર ધાર તે સોરઠા. ૧૩૫
પરમ ધરમ પ્રતિપાળ, સુજન સુકર્મ મદા કરે ,
ભરમ તજી સંભાળ, ધર્મતણી મનમાં ધરે. ૧૩૬

૩૪. ગાથા, અથવા આર્યાછંદ. માત્રા ૫૭. તાળ ૧૬.

પ્રથમ ત્રિજે કળ બારે, જિજે ચતુર્યે પુરાણ તિયિ તુલ્યે ;
નવમી લઘુ બુજ ચોથે, મળે ન ગાથા મહા મુલ્યે. ૧૩૭
પ્રથમ પછી ચરચારે, ત્રણ ચરણોમાં તાળ ધરો તેમાં ;
ભૂચર મુનિ દશ રત્ને, ચોથે ચરણે જીવો જોમાં. ૧૩૮
મોહન બાળ મુકુંદા, નંદાત્મજ વજ્રવિહારી વજ્રચંદા ;
તું ટાળક ભવચંદા, તુજગુણ ગણિ ગાયછે છંદા. ૧૩૯
કુખહર દીનદયાળા, ધર્માળા પ્રભુ મદા સુકર્માળા ;
ગુણવાળા ગોપાળા, રમણ કહે તાર શોભાળા. ૧૪૦
તું માતા તું ભ્રાતા, તું ધાતા તું તથા જગન્નાતા ;
તું સુખશાતા દાતા, પ્રણમું પ્રભુ પૂર્યું પ્રખ્યાતા. ૧૪૧

હોંશીનાં મન હરવા, અભિલાષા ધરિ સુકાવ્ય આદરવા ;
અભિમત પાર ઉતરવા, સંભાર સહાયતા કરવા. ૧૪૨

૩૫. ગીતિછંદ. માત્રા ૬૦.

ગાથા પૂર્વારંધ સમ, ઉતરારંધ પણ એજ મુજબ આણો ;
ગુણિજન ગણજો ગીતી, જરૂર તકાવત જરા નહોં જાણો. ૧૪૩

૩૬. ઉપગીતિછંદ. માત્રા ૫૪.

આયાં ઉતરારંધ સમ, પૂર્વારંધ પ્રેમથી કરિયે,
એ કવિતા ઉપગીતી, અદ્ભુત શુકતીયિ આદરિયે. ૧૪૪

૩૭. ઉદગીતિ. માત્રા ૫૭.

ઉતરારંધ આયાનું, પૂર્વારંધ જો ગણો પ્રીતે ;
પૂર્વારંધ મમપછિનું, તે ઉદગીતી રમ્યો રમિક રીતે. ૧૪૫

૩૮. કુંડળિયાછંદ. માત્રા ૧૪૪.

કુંડળિયો કરતાં કરો, આદિ દોહરો એક ;
વળતી સોથા ચરણને, હલકાવો ધરિ ટેક ;
હલકાવો ધરી ટેક, છપ્પનાં ચાર ચરણ સમ ;
ચરણ રમ્યો શુભ ચાર, છ પદ થાશે મધનાં ત્યમ ;
પ્રથમ ચરણનો પ્રથમ, શબ્દ છેવટ જો ભળિયો ;
છે તે રૂઝો છંદ, કહે કવિજન કુંડળિયો. ૧૪૬
નહિ ડોલે જો નાગ તો, નહિ વંશીનો નાદ ;
જંગમ જન ધિર થાય નહિ, શુણિ કવિતાનો સ્વાદ ;
શુણિ કવિતાનો સ્વાદ, મરદ માદા નહિ ડોલે ;
નહિ કવિતા તે ઠામ, બરાબર બકરો બોલે ;
કહે કવિ દલપતરામ, નામ ચિક ખોટું ખોલે ;
ચિક વંશીવાનાર, નાગ શુણિ જો નહિ ડોલે ; ૧૪૭
કંઠ હલાવે કોથળો, કણ ભરતાં જો કાળ ;
જન મનમાં જાણી લાહે, પહોંચ્યા કણ પેટાળ ;
પહોંચ્યા કણ પેટાળ, કવિત તો ત્યારે કહિયે ;
શ્રોતા જનનાં શીશ, ડોલતાં દેખી બહિયે ;

કહે કવિ દલપતરામ, નામ કવિ કાવ્ય બનાવે ;
 હજાર ઓતા હોય, કોય નહિ કંઠ હલાવે. ૧૪૮
 સરસ કવીની કાવ્ય શુણિ, હરપિ હલાવે કોટ ;
 નરસ કવીની કાવ્યમાં, ઊંધ ચલાવે ચોટ ;
 ઊંધ ચલાવે ચોટ, કોટ જનની કંપાવે ;
 જેથી જગમાં લાજ, નરસ કવિની નહિ જાવે ;
 કહે કવિ દલપતરામ, નથી તે વાત નવીની ;
 નાવે નિદ્રા નામ, કાવ્ય શુણિ સરસ કવીની. ૧૪૯

૩૯. છપયછંદ. માત્રા ૧૫૨.

છપયછંદ કરનાર, પ્રથમનાં ચાર ચરણમાં ;
 કળા કરો અગિયાર, અને વળિ તેર વરણમાં ;
 પંચમ પદ પણ તેર, આદિ કળ ઉભય વધારો ;
 તે ઉપર પણ તેર, છઠું પણ એમ સુધારો ;
 કળ પ્રથમ ઉપર ચરચારપર, તાળ ચારપદ આણજો ;
 પછીમાં એ કળ ને એવડું, દુહા પ્રથમપદ જાણજો. ૧૫૦
 જય જય અચરણશરણ, કરણ જગ હરણ સંકળ દુખ ;
 તું પ્રભુ અભરાભરણ, તરણ તારણ કારણ મુખ ;
 કરણ તું અજરામરણ, હરણ જન હામ ચરણ તુજ ;
 તુજ મુખમાં અમિ ઝરણ, વરણ ઉજવળ ભાસે મુજ ;
 ગુણ અધિક તેજ તારું અકળ, સંકળ કળા કારણ કરણ ;
 દે પંથ ગ્રંથ ગ્રંથન કરણ, જય જય જય ધરણી ધરણ. ૧૫૧

૪૦. ચંદ્રાવળાછંદ. માત્રા ૧૧૮.

ચરણાકુળનું ચરણ રચાને, દુહા ઉતર પદ દેખ ;
 એ ચરણો તો એમ બનાવી, પછી કુંડળિ પણ પેખ ;
 પછી કુંડળિ પણ પેખિ વિચારો, ચાર ચરણ ચરણાકુળ ધારો ;
 મન રમ ચંદ્રાવળા મચાને, ચરણાકુળનું ચરણ રચાને. ૧૫૨
 સોરઠ દેશતણે સીમાડે, વડું શેહેર વઢવાણ ;
 રાજ સિંહણ રાજ કરેછે, મહિપતિ તે મકવાણ ;

મહિપતિ તે મકવાણા વંશી, ચંદ્રસિંહ સુત સૂરજ અંશી ;
 વામ કવીનો નાગરવાડે, સોરઠ દેશતણે સીમાડે. ૧૫૩
 ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે, તેને દક્ષિણ તીર ;
 જૈન ધરમના જ્યાં મહાજોગી, વિચર્યાં શ્રી મહાવીર ;
 વિચર્યાં શ્રી મહાવીર વખાણી, સતિ થઈ રાણકદેવડિ રાણી ;
 જ્યાં જીવતી બહુ ભોગવતી છે, ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે. ૧૫૪
 પાટણપુરથી પ્રથમ વસેલું, વલ્લભિપુરની વાર ;
 રાખેગાર જિરણુગઢરાજ, એનો ત્યાં અધિકાર ;
 એનો ત્યાં અધિકાર બિરાજે, રાડ કરી કીધું મિથરાજે ;
 કિલાવાળું તેણે કરેલું, પાટણપુરથી પ્રથમ વસેલું. ૧૫૫
 વળતી રાય કરણ વાઘેલે, પાટણને પૃથિવીશ ;
 હરપાળ મકવાણાને દીધાં, બહુ ગામો બખશીશ ;
 બહુ ગામો બખશીશજ આપી, પ્રથમ ગાદિ પાટડિયે થાપી ;
 બહુ વઢવાણ દિધું તે ભોગે, વળતી રાયકરણ વાઘેલે. ૧૫૬
 માધાવાવ મનોહર મોટી, પુરમાં પશ્ચિમ પાસ ;
 જન પરદેશી આવે જોવા, પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશ ;
 પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશપણે છે, ગણતીમાં જન જૂનિ ગણેછે ;
 છે વાવો બીજી પણ છોટી, માધાવાવ મનોહર મોટી. ૧૫૭
 કુળદીપક દુલ્લભજી કેરો, નારદ જેનું નામ ;
 કારભાર શોકાર કરેછે, ગુણિયલ કીધું ગામ ;
 ગુણિયલ કીધું ગામ મુધારી, વસ્તી વળી વિશેષ વધારી ;
 ઘાટ રચાવે મરમ ઘણેરો, કુળદીપક દુલ્લભજી કેરો. ૧૫૮
 સામવેદી શ્રાહ્મણ શ્રીમાળી, કીક વસે તે ઠામ ;
 જન્મથકી વસિયો નિજ જાતે, ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ ;
 ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ સુમારે, વર્ષ વીશ વળિ આઠ વધારે ;
 એટલિ જીમર એ રથળ ગાળી, સામવેદિ શ્રાહ્મણ શ્રીમાળી. ૧૫૯

પ્રકરણ ૩ જી.

અક્ષરમેળ છંદો^૧.

દોહરા.

દર પ્રબંધ પદ પ્રથમમાં, માપ બતાવા કામ;
મ,ય,ર,મ,ત,જ,ભ,ન,લ, ગ, લખિય, ગણુ, લઘુ, ગુરુ, તે કામ. ૧
હરેક સ્વરમાં હોય પણ, એ દશમાંના દેખ ;
અવર વરણનો આંતરો, લખેલ સૂધી લેખ ; ૨
લઘુ શકાર જકાર પણ, મમમે તે મ, લકાર ;
માપ કથન મતલબ મળે, એમ કરિય ઉચ્ચાર.

૧. શ્રીછંદ. અક્ષર ૧. “ ગ ”

ગી, શ્રી, છિ, તે.

૨. કામા અથવા સ્ત્રીછંદ. અં ૨. “ ગ ગ ”

ગંગા, મંગા, કામા, નામા. ૪

૩. મંદરછંદ. અં ૩. “ ભ ”

ભૂપર, તુંકર, મંદર, સુંદર. ૫

૪. મધુછંદ. અં ૪. “ ન ગ ”

(પ્રમુ શું શું કરેછિ.)

ન, ગ, ધરે, મધુકરે, ભયહરે, સુખભરે. ૬

૫. વારછંદ. અં ૪. “ ર લ ”

ગીતકાર, એકવાર, તું ઉચ્ચાર, તત્ત્વમાર. ૭

૬. સમુહીછંદ. અં ૪. “ ભ ગ ”

ભાગ આહી, જ્યાં સમુહી, શત્રુ નકી, ત્યાંજ થકી. ૮

૭. હંસાછંદ. અં ૫. “ ભ ગ ગ ”

ભેગ ગણાશે, તે પયપાશે, લે પય અંશા, હોય સુહંસા. ૯

૮. વિલાસછંદ. અં ૫. “ જ ગ ગ ”

જુગે ગવાશે, વિલાસ યાશે, ભલી કવીતા, મદા મવીતા. ૧૦

૧. અક્ષરમેળ છંદોમાં પહેલા ચરણમાં તાજ બતાવવાને આવી. નિશાની મૂકાઈ.
તેપ્રમાણે બીજા ચરણોમાં સમજવું.

૯. પ્રિયાછંદ. અં ૫. “ સ લ ગ ”
 લજ્જ ગંદિથી, પ્રિય શંદિથી, દિન માન્જિયે, નહિ લાજિયે. ૧૧
 ૧૦. હારીછંદ. અં ૫. “ ત ગ ગ ”
 તે' ગંગધારી, છે દુઃખહારી, જે માન આપે, અમાન કાપે. ૧૨
 ૧૧. સમોહાછંદ. અં ૫. “ મ ગ ગ ”
 મા ગંગા ખાંસી, અંમોહા ભાસી, આશાયે જોને, પાળે પુત્રોને. ૧૩
 ૧૨. ચતુરંશાછંદ. અં ૬. “ ન ય ”
 નય ધરયંશા, શુભ ચતુરંશા, પ્રમુખ પામે, જશ બહુ જામે. ૧૪
 ૧૩. શેષાછંદ. અં ૬. “ મ મ ”
 મા મોટી રિહી છે, શેષા વસ્તુ શી છે ;
 જે માતાના જેવી, આપે શાંતી એવી. ૧૫
 ૧૪. વિમોહાછંદ. અં ૬. “ ર ર ”
 રે' રમે તુંમતી, ત્યાં વિમોહા થતી ;
 પ્રૌઢ જ્યાં પાપ છે, સર્વ સંતાપ છે. ૧૬
 ૧૫. શંખધારી, અથવા સોમરાજીછંદ. અં ૬. “ ય ય ”
 લગ્નરે ગપાળી, કરે વાત કાળી, મહા કષ્ટકારી, કહે શંખધારી. ૧૭
 ૧૬. તિલકાછંદ. અં ૬. “ સ સ ”

(વિપ્રોનું મત.)

- મુશિખા ધરિયે', તિલકે કરિયે, ઉપચીત ધરી, ભજિયેજ દરી. ૧૮
 ૧૭. માલતીછંદ. અં ૬. “ જ જ ”
 જાજો' પિયુ બાગ, પુણે રૂપ કાગ, સુમાલતિ પૂલ, લહો દર્શ મૂલ. ૧૯
 ૧૮. સમાનિકાછંદ. અં ૭. “ ર જ ગ ”
 રોજ ગંધ દાનિકા, જે અતી અમાનિકા ;
 યાગિ નાંખિ તાપને, દે સુગંધ આપને. ૨૦
 ૧૯. કણિતાછંદ. અં ૭. “ ભ ભ ગ ”
 ભાગિયંકે' અજિતા, જે કરિયે કણિતા ;
 પાપ કયાય નહીં, તે તુટિ જાય નહીં. ૨૧
 ૨૦. કુમારલલિતાછંદ. અં ૭ “ જ સ ગ ”
 જશે ગણિતતા જે', કુમાર લલિતા તો ;
 ભલે ભલુ ભણ્યો તું, તથાપિ ન ગણ્યો તું. ૨૨

૨૧. મદલેખાછંદ. અં ૭. “ મ સ ગ ”

મોંમંગે' કરિરે'ખા, તે નારી મદલેખા;
બીડું ચાવણહારી, શોભે વેષ સમારી. ૨૩

૨૨. શીર્ષાછંદ. અં ૭. “ મ મ ગ ”

મા માયુંછું હું એવા, કોટી શીર્ષાની એવા ;
માયા જેની છે મોટી, કર્મો છે મોટાં કોટી. ૨૪

૨૩. ચિત્રપદાછંદ. અં ૮. “ ભ ભ ગ ગ ”

ગો શિશુ ગો પ્રભુ પ્રાતે, ચિત્રપદા ધરિ ચિત્તે ;
તે થકિ તુર્તજ તારં, સર્વ થશે હિત મારં. ૨૫

૨૪. કેતુમાળાછંદ. અં ૮. “ ત ત ગ ગ ”

જોડી રંગે' છે રૂપાળી, મિત્રો જુઓ કેતુમાળી ;
શિક્ષા શિખાવી સુધારો, તો અર્થ મારે તમારો. ૨૬

૨૫. માલનીછંદ. અં ૮. “ ન ર ગ લ ”

નરે ગુલાબ લે બામ, પ્રગટ માલની પામ ;
રમિક રાજવી રંગ, અધિક ઓપશે અંગ. ૨૭

૨૬. તુંગાછંદ. અં ૮. “ ન ન ગ ગ ”

લિન મંગવણ મંગા, તન મન ધન તુંગા ;
વિધ વિધ ધન વેરે, કરિ કરિ બહુ શ્રેરે. ૨૮

૨૭. કમળાછંદ. અં ૮. “ ન સ લ ગ ”

નં મળગિ ઉઠો' નરો, કમળ દિલ તો કરો ;
વચન ખળનાં દુખે, સહન કરજો સુખે. ૨૯

૨૮. વિદ્યુન્માળાછંદ. અં ૮. “ મ મ ગ ગ ”

મામા ગંગા, 'કેવી' મોટી, છે વિદ્યુન્માળાથી છોટી ;
ક્રીધાં દેવે એવાં કોટી, ખામૂખાં શી વાતો ખોટી. ૩૦

૨૯. ખંજાછંદ. અં ૮. “ મ ભ ગ ગ ”

મોભે ગંગા હરિ મેલે', ખંજા તેમાં નહિ ખેલે ;
શાળા પાસે ધર સાચે, વિદ્યા મૂખોં નહિ વાંચે. ૩૧

૩૦. મલ્લિકાછંદ. અં ૮. “ ૨ જ ગ લ ”

રોજ ગૂંઝબાંસ દે'ય, મલ્લિકાનિ માળ પેળ ;
મેશિને નિહાળ બાગ, લે સુગંધ પામી લાગ. ૩૨

૩૧. નગસ્વરપિણી, અથવા પ્રમાણિકાછંદ. અં ૮. “ જ ર લ ગ ”

જરા લગોડિ છેવડો, પ્રમાણિકાપણું ધડો ;
વધે વડાઈ વિશ્વમાં, ભલું થશે ભવિષ્યમાં. ૩૩.

૩૨. માણવકાકીડિતછંદ. અં ૮. “ ભ ત લ ગ ”

ગો મગિ મંદેત મંછે, માણવકાકીડ તજ ;
આતુરતા ચિત્ત ધરી, કોકિલનો કંડ કરી. ૩૪

૩૩. અનુદ્રુપ, રલોક. અં ૮.

પાંચમે' લઘુતાં તોળો', ગુરુ છટ્ટો લખ્યો ગમે ;
ખીજો ચોથે પદે બોલો, રલોકમાં લઘુ માતમે. ૩૫

૩૪. રત્નકરાછંદ. અં ૯. “ મ સ સ ”

મે', શી 'શી પ્રભુ ભક્તિ કરી, રૂડા રત્નકરા ઉચરી ;
જો ખીજુંજ બકાઈ જશે, તો તે શું પરિતુષ્ટ થશે. ૩૬

૩૫. તોમરછંદ. અં ૯. “ સ જ જ ”

મજિ બેડ શુંધ મદાય, ગુણુ ઈશ તોમર ગાય ;
રમ ગીતથી કવિરાય, પળમાંજ પાવન થાય. ૩૭

૩૬. સારંગીછંદ. અં ૯. “ ન ય સ ”

નય મહિતે' નિત્ય રહે', મહિ જન સારંગિ કહે ;
ભણિભણિને ભક્તિ કરે, ભવજળ તે તુર્ત તરે. ૩૮

૩૭. બિંબા અથવા લલિતતિલકાછંદ. અં ૯. “ ન સ ય ”

ન મળગિ ગણો લડાઈ, કવિત ભણિ બિંબભાઈ ;
ચતુર કરીને ચડાઈ, ગમત કરશેજ ગાઈ. ૩૯

૩૮. મણિબંધછંદ. અં ૯. “ ભ મ સ ”

ભોમ મદા' આહાર ભરે', તે મણિબંધે બાંધિ ધરે ;
તો પણ ભૂખ્યો તે ભમતો, રોજ રણે જૈને રમતો. ૪૦

૩૯. મહાલક્ષ્મીછંદ. અ૦ ૯. “૨ ૨ ૨”

ગાંઈ લે તું ગુણો તોહરા, તું મહાલક્ષ્મિ કે ના હરા ;
૩૫ તારૂં ધ્યાનું રાજતું, આપિ ક્યાંથી સતી આજ તું. ૪૧

૪૦. પવિત્રાછંદ. અ૦ ૯. “ મ ભ સ ”

મોભી મોંમાં ફૂત કરતાં, પાળે પ્રેમે પવિતરતા ;
ઝોંગી ચિંતા ચિત ધરતા, પોતે પીડા પણ હરતા. ૪૨

૪૧. રૂપમાળાછંદ. અ૦ ૯. “ મ મ મ ”

મામી મેં દીકી 'મિંધુબાળા', રંગે રાતી ને રૂપે માળા ;
શોભીતી છે ઝોબાગ્યે મારી, પ્રીતીવંતી તે લાગે પ્યારી. ૪૩

૪૨. પાવકછંદ. અ૦ ૧૦. “ ભ મ ભ ગ ”

ભીમ ભગવે ભાલા લડતાં, પાવકમાં તે મેલે પડતાં ;
અંચળતા રાખીને ચડતાં, ત્રાસ ન રાખે મામો તડતાં. ૪૪

૪૩. સંગતિકાછંદ. અ૦ ૧૦. “ સ જ જ ગ ”

મજિ જંગ આપ હિભો લડે, મહિ દૂર મંગતિકા પડે ;
લવલેશ ત્રાસ નહીં લહે, કવિ એમ ભારતમાં કહે. ૪૫

૪૪. ચંપકમાળાછંદ. અ૦ ૧૦. “ ભ મ સ ગ ”

ભીમ મગો કીધો જળવાળા, યૈ દુપદી તો ચંપકમાળા ;
બેયજણે શોભા બહુ લીધી, કાર્તિ બધે દેશાવર કીધી. ૪૬

૪૫. ત્રિંદુછંદ. અ૦ ૧૦. “ ભ ભ મ ગ ”

ગો સુસમે 'પ્રભુને' તું ગીતે, ત્રિંદુ બિજન ગુણ જાણી ચિતે ;
અક્ષર તો પ્રભુ છે હે હિંદૂ, તે વિણ અન્ય ગુણો તે ત્રિંદુ. ૪૭

૪૬. સંસ્કૃત્તાછંદ. અ૦ ૧૦. “ સ જ જ ગ ”

મજ જ્ઞેગ મંચરનો 'જઈ', શુભ ભક્તિ મંસ્તુગતા થઈ ;
તજ પાપ તેમ ઉતાપને, જપ શુક્તિથી હરી જાપને. ૪૮

૪૭. દોધકછંદ. અ૦ ૧૧. “ ભ ભ ભ ગ ગ ”

ગો શિશુ શોગ હડાવે હમે'શે, દોધકછંદ દિલે મુખ દેશે ;
વેણુ વિશાળ મનોહર વાણી, લાયક લેખક હાથ લખાણી. ૪૯

નિર્જલ ગામ નવાણુ ગળાવો, વાવ કુવા નદિતીર તળાવો ;
શોધિ જુના ફરિ મધ સુધારો, તે ધનના ધણિ ધર્મ તમારો. ૫૦

૪૮. ઇંદ્રવજ્રછંદ. અં ૧૧. “ ત ત જ ગ ગ ”
તું તેજ ગો ગોઠવિ શબ્દ તેવા, જો ઇંદ્રવજ્રવૃત શુદ્ધ જેવા ;
આનંદ એ છેદ આખંડ આપે, કંકાસ ને કલેશ હમેશ કાપે. ૫૧

૪૯. ઉપેંદ્રવજ્રછંદ. અં ૧૧. “ જ ત જ ગ ગ ”
જતે જુગે' ગાઠ જશો ગવાશે, ઉપેંદ્રવજ્ર વૃતમાં લખાશે ;
અખાવતે જો કર કામ મારે, ટંગે નહીં તો કદિ નામ તારે. ૫૨
સ્વતંત્ર તો ઈશ્વર એક એ છે, જુગો જુગે આપ અજીત જો છે ;
જુઓ બિજન જીવ ગરીબ જેવા, તમે અમે તેમ તમામ તેવા. ૫૩
૫૦. ઉપજ્ઞતિછંદ. અં ૧૧.

જેં ઇંદ્રવજ્ર પદ ક્યાંઈ જાણું, ઉપેંદ્રવજ્ર પદ મેળવાણું ;
લખાયછે તે ઉપજ્ઞતિ નામે, ઠેકાણું નક્કી નહિ કોઈ ઠામે. ૫૪

૫૧. ચપળાછંદ. અં ૧૧. “ ત ભ જ લ ગ ”
તે ભાજિ લાગવિજ હોય લઈ, કાં ખાધિ ખુબ ચપળાજ થઈ ;
તે ઠામમાં ન ધરિ તે કરવા, પરતાવ છોડ પછિથી કરવા. ૫૫

૫૨. સુમુખીછંદ. અં ૧૧. “ ન જ જ લ ગ ”
નિંજ જળ ગંદુ ગણે' ન નદી', પણ સુમુખી ભરિ જય કદી ;
નજર પડે ગુણ દોષ ગણે, ભટભટ તે પછી ગાળ ભણે. ૫૬

૫૩. ગ્રાહિછંદ. અં ૧૧. “ ત ત ત ગ ગ ”
ગોરી ગયો લાગિ ગોદાવરીમાં, ગ્રાહી ધણું હેત હૈયે હરીમાં ;
લીધો નહીં લાભ રસ્તે લુટાઈ, નારી પછી ઘેર પાણીયિ નાહી. ૫૭

૫૪. અનુકૂળાછંદ. અં ૧૧. “ ભ ત ન ગ ગ ”
ભૂત ન ગંગાથિંજ કદિ ભાંગે, એ અનુકૂળા ઉલટિજ લાગે ;
જો નહિ માનો નજર તપાસો, ત્યાં ભ્રમણાનો ભરપુર વાસો. ૫૮

૫૫. સ્વાગતાછંદ. અં ૧૧. “ ર ન ભ ગ ગ ”
રે' ન ભાગિ ગંઢનાથ જુઓછો, સ્વાગતા શિદ મૃદ્ધિ ખુઓછો;

ઈશ્વરે સુકરણા કરિ આપી, કેમ બર્થે ખરચોજ કદાપી. ૫૯

૫૬. શાલિની છંદ. અ. ૧૧. “ મ ત ત ગ ગ ”

મોતી તો ગંગા વિષે' મેં ન દોડાં, શોભીતી છે શાલિની નીરમીડાં;
મિધૂમાંથી રત્ન તો માંપડેછે, ખારે નીરે ગૂણુ જોતાં જડેછે. ૬૦

૫૭. રથોદ્ધતા છંદ. અ. ૧૧. “ ર ન ર લ ગ ”

રે' નરોલગિ' ધમે અશુદ્ધતા', તો નરોનિ ધિક છે રથોદ્ધતા ;
શું કહું મરદ તુલ્ય તેહને, સ્ત્રી ગણે મરદ તુલ્ય જોહને. ૬૧

૫૮. સેનિકા છંદ. અ. ૧૧. “ ર જ ર લ ગ ”

રોજ રોજ ગાઢગાઢ થાય જો, સેનિકા મિપાઈ નાશિ જયજો ;
વાર વાર વસ્તિ વીખરાય તો, રથીર રાજ્ય કેમ ત્યાં થપાય તો. ૬૨

૫૯. લલિત છંદ. અ. ૧૧. “ ન ર ર લ ગ ”

નર રણી ગણે', વ્યાજ હું થયો, લલિત લક્ષણે, માનમાં ગયો ;
જન જગત્પતી, જો ન તે ભલે, ન સુખમંપતી, સ્વર્ગની મળે. ૬૩
શિશુપર્ણુ પુરં, ખેલમાં ખાપું, ન હરિનામ તે, જીભથી જાણું ;
જર જાણુજો, જોખને જશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૪
ન જગનાથને, ભાવથી ભળ્યા, થર કુકર્મના, તે ન તે તળ્યા ;
પ્રભુ તને પછી, લેખુ પૂછશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૫
ફિકર છોડિને, પ્રેલમાં ક્યો, દિલ વિષે નહીં, દોષથી ડયો ;
અણચિતું તને, મોત આવશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૬
મરવકાળ જો, જો સ્મશાનમાં, અપ્પટ ચે બજે, ધાર દ્યાનમાં ;
મરણુ તે તને, કેમ મુકશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૭
જન જીવાનિયા, જો જણાયછે, નિમિષ માત્રમાં, નાશ થાયછે ;
તુજતણા ગયા, હેતુ એ હશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૮
ચતુર ચેતિ તું, જો વિચાર રે, જગત અર્થ તો, છે જનાર રે ;
અમ્યજ કોણુ આ, વિશ્વમાં વસે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૯
દહન કે થયા, તૂજ દેખતાં, લખિ શકે નહીં, લેખું લેખતાં ;
તદપિ સિત તું, જો ન ચેતશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૦
કપટ દૂડનાં, કર્મ તેં ક્યો, ધન રણી રણી, ધૂગમાં ધયો ;

કર વિચાર તે, કોણ કાઢશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૧

સ્વપન તુલ્ય આ, સર્વ લોક છે, હરધડી થતા, હર્ષ શોક છે ;

પલક એકમાં, નાશ પામશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૨

લક્ષ્મીચંદ્રી, લાભ લેખિલે, દલપ્રતી ધરી, દૃષ્ટિ દેખિલે ;

પ્રભુ વિના તને, કોણ પાળશે, મમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૩

૬૦. મોદકછંદ. અ. ૧૨. “ ભ ભ ભ ભ ”

ભાગિ શિખાં જળ કાઢિ ભુમીપર, મોદક આઈપિયે પછિ *વીપર ;

આવિ એડે અકળામણુ અંતર, કટ મટાડિ શકે નહિ મંતર. ૭૪

૬૧. દ્રુતવિલંબિતછંદ. અ. ૧૨. “ ન ભ ભ ૨ ”

નભ ભુ રાખિં રચીજ નિહાળિયે', દ્રુતવિલંબિત થૈ સ્મિત.આલિયે ;

અકળ એધરતા સ્તબ્ધ મૃદ્ધિમાં, દિન દિને પડશે નિજદૃષ્ટિમાં. ૭૫

૬૨. ચંદ્રવર્ત્તછંદ. અ. ૧૨. “ ૨ ન ભ સ ”

રાંન ભાંસ વિભયાંનક મરણું, ચંદ્રવર્ત્ત નજરે નહિ નરણું ;

આડકુંડ ઝુકિયાં બહુ ઝરણાં, હાથિ વાઘ વર ને વળો હરણાં. ૭૬

૬૩. તોટકછંદ. અ. ૧૨. “ સ ડ ”

શેશિ શો શણુગાર હવે' મજવા, તુછ તોટક જાણિ બધા તજવા ;

ગુણવંત પતી પરદેશ ગયા, થિરતા કરી ત્યાંજ નિવાસિ થયા. ૭૭

વિજયક્ષમામાંથી બાગનું વર્ણન.

બહુ શોભિત બાગ અથાગ બણ્યો, ગિરજ પતિનો ગિરિરાજગણ્યો ;

ગુલબામ ગુલાબ દિલે ગમતા, લટકી અહિવલ્લિ લવિંગ લતા. ૭૮

તરે કેતકિ કેશુ કદંબતણાં, વળિ અંપક અંદન વૃક્ષ ધણાં ;

ગણિ કોણુ શકે મગનાં ગણતાં, ભણિ ભારતિ થાકિ રહે ભણતાં. ૭૯

ફળિછે કદળિ વળિ જમકળો, ગુણુકારિ મિતાકળ સ્વાદ ગાળ્યો ;

અતિ ખેર અખોડ અને અરણી, હરેડે હિતકારી પિડા હરણી. ૮૦

અગણીત અનામત અંબતર, જનરંજન ત્યાં બહુ જંચતર ;

તજનાં તરે એજમિ દ્રાણતણા, મનમોહન મંડપમાં ન મણા. ૮૧

ઝુકિતુંડ તહાં રહિ આડિ ધણી, સતુરાર્થિ ખેડક ખેશ અણી ;

તકનિ તરકારિ તમામ તહી, વડ પીપળ પીંપર પાર નહી. ૮૨

જિલિ આંબલિ બાવળ બોરડિયો, ચિર થૈ ઠરિ કાંચકિ થોરડિયો ;
 અશુરી અરસાણિજ ખીજડિયો, લગિ લોંચડિને વળિલીંબડિયો. ૮૩
 અરડૂશિ અનૂપમ આવળ છે, શુભ શીશમ આગ શતાવળ છે ;
 નવ પદ્મવ થોક અશોક નકી, લખતાં નહિ લેખાણુ લેખિ શકી. ૮૪
 વળિ વાડિ વિષે શુભ વાયુ વહે, ગુણુ શીતળ મંદ મુગંધ ઋહે ;
 ભમરા રમ્ભ ભોગિ અનેક ભમે, ગુણુવંતતણુ શુણિ મોર ગમે. ૮૫
 ચકલાં ચિત ચોર ચકોર ધણા, સ્વર શુદ્ધ મનોહર મોરતણા ;
 શુક કોકિલ આતક મારમડાં, વિચરે નવરંગ વિહંગ વડાં. ૮૬
 વળિ કુંડ મરોવર વાવ્ય કુવા, શુગતીથિ કરેલ પ્રકાર શુવા ;
 જળ નિર્મળ ત્યાં જમુનાં જળથી, નહિ નિત્ય પ્રવાહ ઘટે નળથી. ૮૭
 ભલિ ભાત દિસે જળ હોજ ભર્યા, કળદાર ભક્ષા જળ જંત્ર કર્યા ;
 નરનારિ શુભે નજરે નરખિ, હઠ લૈ ચિત ચોટિ રહે હરખી. ૮૮
 દિપતું વળિ દેવળ દેવતણું, અનુરે નવરંગ ઉતંગ અણું ;
 કરિ કારિગરી દલપત કહે, રઘુનાથ રહી ધ્રુવિ જોઈ રહે. ૮૯

૬૪. મોતીદામછંદ. અ. ૧૨. “ જ ૪ ”

જળે'જિ જહાં જગદીશ જપાય, રસો ગણિ મૌક્તિકદામ રસાય ;
 ઉમંગ વધે ઉરમાંહી અભંગ, અનૂપમ અંગ રહે અડિ રંગ. ૯૦
 ભળે ભવતારણુ શ્રીભગવાન, તળે નિજ અંતરનું અભિમાન ;
 મળે સ્તજનાર તણુ ગુણુ-ગાન, થળે મધળા મુધરેલ મમાન. ૯૧

૬૫. સગ્વિણીછંદ. અ. ૧૨. “ ર ૪ ”

રે' રસા રાંખ્ય તું ગર્વ શા કારણે, સગ્વિણી સુંદરી છેક છેલો ગણે ;
 હોય ત્યારે હહો તૂજ હૈયાકને, મૂખમાં રાખવો તું ગમેછે મને. ૯૨

૬૬. ભુજંગીછંદ. અ. ૧૨. “ ચ ૪ ”

લતા તો ગરી ગૈ વડો વાડ વાંસે,
 ભુજંગી વડા રાક્ષડા ત્યાંજ ભાસે ;
 અરે પુષ્પએ આપણે હાય આવે,
 લગારે લુપ્તો લોભ તું કેમ લાવે.

સુધારા વિષે.

લખું વીનતી વાંચિને દેશી લોકો,
 જતી રિહ્નિને દૂર રસતેયિ રોકો;
 અરે જોલનો તોલ માગી અમારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૪
 ચડી ચાર પામે બધી રિહ્નિ આલી,
 ખજના ખુદીને થયા ખૂબ ખાલી;
 વિમાશી હવે વાત વેગે વિચારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૫
 છુટા છેક ચૈને તમે વેમ છાંડો,
 મહા હીમતી થૈ હવે પાપ માંડો;
 અરે આપણી અંતતીને ઉગારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૬
 થશે કષ્ટ જો વેમ મધ્યે કુટાચો,
 ભયાં લોકના થોક મધ્યે લુટાચો;
 નહીં આવશે દુઃખનો એક આરો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૭
 પ્રજા જો તમારી સુધારો ન પામી,
 ગરીબીયિ જીવે કરીને ગુલામી;
 અન્નરીકનોની દશા ઊરધારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૮
 જખું ચીન વીચાયતે લાભ જાણી,
 નહીંતો થશે ધારણા ધૂળધાણી;
 ન રાખો હવે હઠ જૂઠો નકારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૯
 મળે મિત્રતા મળજનો મર્વ માથે,
 મટે આપદા આવતી આપ માથે;
 અરે અંતરે વાત આતો ઉતારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૦
 અશીજાય જો મરચ પાણી અપૂરે,

નહીં તડકડે ત્યાંતણી એર તૂટે ;
 નહીં તો પછી કષ્ટનો ક્યાં કિનારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૧
 દશા દૂર દેશોતણી તો તપાસો,
 તહાં વીચરીને વસી રાતવાસો ;
 સુરીને ચિખો જૈ રૂડા રોજગારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૨
 વસી સૂખમાં લોક લે ખૂબ લાવો,
 તમે ચોંવથી ચાલ તેવા ચલાવો ;
 વડા દુઃખના ચાલ વેગે વિદારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૩
 છુટે દુઃખ છે જો ઉપાયો છતાતો ,
 મુખી સૌ વસો શીદ દુઃખી થતાતો ;
 નચિતે નેડે તે પ્રખંધો નિવારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૪
 અરે મજાનો માંભળો શુદ્ધ આમેં,
 રચ્યા છે રૂડા ઇંદ દલપતરામે ;
 શુણી રાખજો ચિત્ત વીચાર મારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૫

૬૭. કુસુમ વિચિત્રાછંદ. અ. ૧૨. “ ન ય ન ય ”

નયન યથાં એ 'કમળ ઉધાંડી, કુસુમ વિચિત્રા નિરખવિ વાડી ;
 ભમરભજા જ્યાં અધિક ભમેછે, ગુણિજનને તે રૂદય ગમેછે. ૧૦૬

૬૮. તામરછંદ. અ. ૧૨. “ ન જ જ ય ”

નિજ જય કોણુ કદી' ન વિકાસે, જયગત તામર—નેન જાણાશે ;
 જય મળવા કરિ જીવુ મરેછે, જય મળવા શુભ કર્મ કરેછે. ૧૦૭

૬૯. પ્રિયંવદાછંદ. અ. ૧૨. “ ન ભ જ ર ”

ને ભજરે' પ્રેમુજી 'કેમ તું કદાં, પરમ મિત્ર પ્રભુ છે પ્રિયંવદા ;
 મરસ શાંતિ પ્રભુથી પમાયછે, પ્રભુ વિના દુઃખ ખરાં પમાયછે. ૧૦૮

૭૦. પ્રમિતાક્ષરાછંદ. અં ૧૨. “ સ જ સ સ ”
મન્નિ શીશૂલ જહુ બેંશ જણી, પ્રમિતાક્ષરાયિ ગુણુ ગાય ગણી ;
વનિતા વિજોકિ ગત વાસરમાં, ફરતી કન્નોલ કમળાકરમાં. ૧૦૯

૭૧. શૈલછંદ. અં ૧૨. “ ય ય ય જ ”
લને' તૂત ગા લાગ્ય તે'ધી શું થાય,
નહી શેલ માંથી શિલા નાશિ જાય ;
મહા મચ્છને સિંધુમાં સૂચ્ય સાત,
મને તો ગમી તેમ આ ગૂજરાત. ૧૧૦

૭૨. તરલનયનછંદ. અં ૧૨. “ ન ળ ”
ને'ય નય નય કહિ રેઘુવર, કહિ તુજ તરલ—નયન કર ;
મજ કશિ વિધિ શુભ અવસર, કટક મુકળ નિધિ તટપર. ૧૧૧

૭૩. દલછંદ. અં ૧૨. “ ભ જ સ ય ”
ગાન શુભ ગાય પાણુ થાય ગદો,
જૂલ દલખાંત ધરિ ખાય ખંદો ;
મૂર્ખ મનમાં અધિક માન માગે,
લોભ અણુથોભ નહિ લોભ લાગે. ૧૧૨

૭૪. વંશસ્થછંદ. અં ૧૨. “ જ ત જ ર ”
જે'તાં જરા વાર કેશી ન જાણુજે',
પવિત્ર વંશસ્થ પુરા પ્રમાણુ જે ;
અરે અજાણુ મરવાનું આવશે,
તમામ તેનું ધન તે તજવશે. ૧૧૩

૭૫. વૈશ્વદેવીછંદ. અં ૧૨. “ મ મ ય ય ”
માંમાયે' યજે', કૃણુને' યાદ કીધાં,
તેડાચા વિપ્રો, વૈશ્વદેવી પ્રસિદ્ધા ;
મહોને આગ્રા, આપિ એવી વળી જો,
જો આવે જગે, કૃણુનો જીવ લીજો. ૧૧૪

૭૬. ઈંદ્રિવંશાછંદ. અં ૧૨. “ ત ત જ ર ”
તે' તો જરા ધીરજથી તપાસરે', થે ઈંદ્રવંશા ન થયું ઉદાસરે ;

હતે કરી અર્જુનને કહે હરી, સંગ્રામ માધો ધનુ બાણને ધરી. ૧૧૫

૭૭. તારકછંદ. અ० ૧૩. “ સ ૪ ગ ”

શિશુસીથ ગધાજનની' રિશ જામે,
નહિ તારક દેવતણા પદ પામે ;
અજળા તણિ ધાત કરે અતિ કોપે,
પછિ તે નરને ધરશે હરિ તોપે. ૧૧૬

૭૮. કલહંસછંદ. અ० ૧૩. “ સ જ સ સ ગ ”

મજશે' મગાથિ શુભ રનેહ રહીને,
કલહંસ કંઠ કરિ વાણિ કહીને ;
સુખ માજ આજ ધરિ લાજ વધારે,
શુભ કાજ તેજ જન મર્વ સુધારે. ૧૧૭

૭૯. મત્તમયૂર અથવા માયાછંદ. અ० ૧૩. “ મ ત ય સ ગ ”

મે'તયો' મંગે, વંચિ સાહે' સુખ માણ્યું,
માયા જોડીને, જનમ્યાનું કળ જાણ્યું ;
તે તો મર્વેના, ગુરુજી મંથય તોડે,
જે છે તે જોવા, સુવમે તે જન જોડે. ૧૧૮

૮૦. પ્રભાવતીછંદ. અ० ૧૩. “ ત ભ સ જ ગ ”

તું ભામિ જરે, ગુણ ગણના શિખાવતો',
રોહિ મદા, મુજ પણ તું પ્રભાવતી ;
તારોજ છું, જન ભગવંતિ ભારતી ;
દેવી રખે, દિલ મુજને વિસારતી. ૧૧૯

૮૧. કંદુકછંદ. અ० ૧૩. “ ય ૪ લ ”

લતાં તાત તે' બાગવાંને બગાડીજ ;
રમી કંદુકે રોજ ખામી લગાડીજ,
હવે નાગવહ્ની હશે મારિ તે કેમ,
અરે આપણો બાગ શું સૂધરે એમ. ૧૨૦

૮૨. વસંતતિલકાછંદ. અ० ૧૪. “ ત ભ જ જ ગ ગ ”

તું ભોજ જોગ ગણતાં, વુછ ભૂપ ભામે ,

વંશ્યા વસંતતિલકા, કદિ કીર્તિ ગાથે ;
 હૈયે પ્રજા હિત કસો, ન વશ્યો સુધારો,
 શી કીર્તિ તારિ કથથે, કવિ કોઈ મારો. ૧૨૧

૮૩. લીલાછંદ. અં ૧૪. “ ત ભ ય જ ગ લ ”

તે' ભૂલ તારિ લહિ નિંચે થયો વિનાશ,
 જોની કૃપાથી કરિ, પામ્યો જિલા વિલાસ ;
 તેનો કદાપિ નહિ, કીધોજ તે તપાસ,
 દંભી દિઠોજ દિલ, દીડો ન-દેવદાસ. ૧૨૨

૮૪. પડધમીછંદ. અં ૧૪. “ ન ભ જ ર ગ ગ ”

ન ભજરે', ગગડતાં, પથરને' બંદા,
 પ્રગટતાં, પ્રથમથી, પડધમીછંદા ;
 ધરમના, કરમના, મરમ જ્યાં ધારા,
 અમર ત્યાં, અવરમાં, ભ્રમણના ભારા. ૧૨૩

૮૫. આમરછંદ. અં ૧૫. “ ર જ ર જ ર ”

રોજ રોજ રોખિને' રમોજ રંગ રંગમાં',
 આમરો અલાવિ અત્ત મોહિ મોરચંગમાં ;
 ભાગમાં બિરાજિ આજિ અંગરાગ અંગમાં,
 કેદિ જોમ કોટડી વિષે વશ્યો કુદંગમાં. ૧૨૪

૮૬. નિશિપાળછંદ. અં ૧૫. “ ભ જ સ ન ર ”

ભોજ સુનિ રિંદિ કદિ કોળ નહિ રોખતો,
 ચોકી નિશિપાળતણિ રાખિ સુખ આપતો ;
 જોર નહિ જ્યાં મકળ ચોરતણુ આલતું,
 દુષ્ટ દિલ માલ મહિપાળ જગ માલતું. ૧૨૫

૮૭. માલિનીછંદ. અં ૧૫. “ ન ન મ ય ય ”

નંગસુત ગુરૂગોથા, માંભળો શોક પાંખે',
 અધિક હિતથિ આણ્યાં, માલિની મંગ મામે ;
 રજનિ દિવસ રાખ્યાં, પ્રીતથી પડપામે,
 નગતૃપ નિજનાગી, લૈ વને જાપ વામે. ૧૨૬

૮૮. માળા અથવા મૃણિછંદ. અ० ૧૫. “ ન ૪ સ ”

નંજ નજ નંજ સુખ તંજિ વહુ નંજની,
મૃણિ ધરિ જપિ વજ વિવજ મકજની ;
ગતિ કરિ અતિ ફરિ ફરિ વન મનમાં,
ગતિ અતિ વિકજ મનન પતિ મનમાં. ૧૨૭

૮૯. સારંગીછંદ. અ० ૧૫. “ મ પ ”

મોમી મોમો મોટો લોટો, મોટું પાણી મોગેછે',
મારંગી લેને શું બેઠાં, ભૂખ્યાં હાડો ભાગેછે ;
રાંધો શીંધો રૂડી રીતે, પ્રીતે પાણી લાવોને,
ભાવે ને માહેલી ભેગાં, વેગે વેઠાં આવોને. ૧૨૮

૯૦. નલિની અથવા ભ્રમરાવળીછંદ. અ० ૧૫. “ સ પ ”

શિશુ લે' જળ ભાંગ વિ'લોકિ પ્રભાંત મમે',
રમ ભોગિ ભલી ભ્રમરાવળિ કેવી ભમે ;
મન રંજન કંજ પ્રકુલિત કોમળ છે,
જમુના જળથી પણ નિર્મળ તે જળ છે. ૧૨૯

૯૧. હંસછંદ. અ० ૧૫. “ સ જ જ ભ ૨ ”

મજ હંભ રાંવણ ચંત્રુની' રટનાં મદાં,
સ્વર હંમથી પણ શુદ્ધ તો કહીશું તદા ;
બકનાર યે બકવા કરી નહિ બોલજે,
તજિ તૂત તું ખરે તત્વ તે પણ તોલજે. ૧૩૦

૯૨. ચંચળાછંદ. અ० ૧૬. “ ૨ જ ૨ જ ૨ લ ”

રૂ' જરાં જરાં લખાંય 'તેટલુંજ તું લખોશ ;
ચંચળા થશેજ ચિત્તવૃતિ મદ્ય તું ચિખીશ ;
એટલો અભ્યાસ આજથી અધિક આદરીશ,
કેટલાક કાળમાં વિશાળ કામ તું કરીશ. ૧૩૧

૯૩. વિશેષ અથવા નીલછંદ. અ० ૧૬. “ ભ પ ગ ”

ભાંભિ ભમે' ભગવાંન, મુખે' ભણતાંજ ભમે',
વાદ વિશેષ વિચારિ, તમે તતકાળ તમે ;

વેદ પુરાણ કુરાન, ભક્તી વિધિયે ભણવાં,
જો ન ભલે ભગવાન, ભણ્યાં ન ભણ્યાં ગણવાં. ૧૩૨

૯૪. નારાયણંદ. અ. ૧૬. “ જ ૨ જ ૨ જ ગ ”

જરે જરે જગાધિનાય ભક્તિ યુક્તિ જાણિને',
નારાયણંદથી કરો નરો વિશુદ્ધ વાણિને ;
કર્તાથી આમ હામ હામ એજ કામ આવશે,
મટાડિને મહાકલેય મારથી મુકાવશે. ૧૩૩

૯૫. રૂપમાળીંદ. અ. ૧૭. “ ૨ સ જ જ ભ ગ લ ”

રોમ જે જિભ ગાંધી' બકવાં કર્યે' બહુ થાય,
રાણિ જે શુભ રૂપમાળ સિતે ન ભૂપતિ આવ ;
બોલવો મુખ બોલ તે કરિ તોલવંત વિચાર,
કાઢવો નહિ આકરો આણુશુદ્ધિ એક ઉચાર. ૧૩૪

૯૬. શિખરિણીંદ. અ. ૧૭. “ ય મ ન સ ભ લ ગ ”

યમો'નાં મંભાંતી', ગણ અગણિતો' દોષયિ ડરો',
દિમે રસ્તો મેલો, ભવશિખરિણી અંત અધરો ;
ભુજાશો લોભાશો, લગભગ લુટાશો મિમસુધી,
ઉમંગેથી અંગે, મજાવિ મતમંગે મદ્યુધિ. ૧૩૫

મભુસ્તુતિ.

પિતા માતા તો તું, જરૂર વળિ ત્રાતા જગતનો,
મદા શાતા દાતા, ભગનિ જન ભ્રાતા ભગતનો ;
પુરાણે પ્રખ્યાતા, પ્રભુજી કહણા કોટિ કરજે,
મહારાજ માહે, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૬
નથી હુંમાં નીતી, નયિ પરમપ્રીતી પ્રભુપદે,
નથી રૂડી રીતી, નયિ અધિક ભીતી ધરિ રહે ;
તથાપી તું તારું, બિરદ મનમાં શુદ્ધ ધરજે,
મહારાજ માહે, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૭

૯૭. મંદાકુંતાંદ. અ. ૧૭. “ મ ભ ન ત ત ગ ગ ”

ગાંમે નાંશી, ગયું યવંતથી, હાંમને' દામ મેલો',

મંદાકાંતા, વણિક વનિતા, તેથી ચૈ ત્રાસ ઘેલી ;
 બારે બેકી, બહુજ બકતી, છેક છે માયુ ઝૂંઢું,
 ઘેલી કેરે, ગરિબ ઘર છે, લેખિ એવું ન લૂટ્યું. ૧૩૮

૯૮. પૃથ્વીછંદ. અ० ૧૭. “ જ સ જ સ ય લ ગ ”
 લગી ' નર નરો, રહે' ઘર ભર્યા, દિવાં રાત્રિમાં',
 નહી હરધડી, વધે ઘરવિષે, પ્રાન પૃથ્વિમાં ;
 વિના નર કદિ, સ્ત્રિયો અવનિમાં, વમે જોડલી,
 પ્રાન પણ નહીં, વધે નરવિના, જુઓ એટલી. ૧૩૯

૯૯. હરિણીછંદ. અ० ૧૭. “ ન સ મ ર સ લ ગ ”
 નં મરેસ લાગે', ઝેરને' સુધારસ જ્યાં હશે',
 નયન હરિણીનાં, ધૂડનાં બરાબર ક્યાં થશે ;
 મુરખ જનના ને, માનિના વિચાર ન મેળવો,
 કનકરજ માથે, ધૂળનો ન ભેગજ ભેગવો. ૧૪૦

૧૦૦. ચર્યરીછંદ અથવા વિદુષમિયા. અ० ૧૮.

“ ૨ સ જ જ ભ ર ”

રીસ જે જિભ રાખશે', જન ભાખશે' ન મુખે ભલું,
 ચર્યરી સિતમાં થશે, વળિ કટ કારણ કેટલું ;
 કલેશથી લવલેશ જો, કદિ ક્રોધ અંતર ઊપજે,
 નેણમાં વળિ વેણમાં, પણ શાંતિ મજ્જન તો મજ્જે. ૧૪૧

૧૦૧. ચંદ્રક્રીડાછંદ. અ० ૧૮. “ ય ૬ ”
 હતે' તાત તું તો ગેગો' છેક છે' છોકરાંથીજ છોટો,
 જુએ ચંદ્રક્રીડા મુછાળો થઈ માનવી આપ મોટો ;
 હમે ને ખસે ને ધસે ધાધને શું શશીખિલ મામો,
 તજી અર્થ ઉદ્યોગનો જોગ શું કાળ કાઢે નકામો. ૧૪૨

૧૦૨. ખૂલણાછંદ. અ० ૧૯ “ સ જ જ ભ ર સ ”
 મજા જાહેરે' મલુણી' મદા, શુભ વાંચ માંહિ મિકાંશ,
 મુલતુંજ બાળક ખૂલણાતણું, હર્ષિ હોય હુલાસ ;
 નર નારિ ધારિ વિચારિને, વળિ આરિ આરિ કહેજ,
 શુણિ રંકને વળિ રાય તે, દિલ રાજિ રાજિ રહેજ. ૧૪૩.

૧૦૩. શાર્દૂલવિક્રીડિતછંદ. અ. ૧૯. “ મ સ જ સ ત ત ગ ”

માંસી જે સુત તે' ગણી' ન મુંજની, કાંયા કશી' પીડિતે' ;
તેથી હું સ્તુતિ તારિ આરિ અંજીછું, શાર્દૂલવિક્રીડિતે ;
માતા મોટી અમાન દાન સુખ દે, પાપ્યો ગણી પ્રાણુ ને ;
જીવું ન્યાંસુધિ જે ન જાણુ જશતો, પાપી પુરો જાણુને. ૧૪૪

ગાયકવાડ મહારાજને આશીર્વાદ.

કલ્યાણી કમળાક્ષિ દેવિ કમળા, કલ્યાણુ તે તો કરે ;
બંડારી ભવદેવનો ભવનમાં, બંડાર ભારે ભરે ;
મિહી બુદ્ધિ અમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખ ઝૌ, ઝોપે મદા શ્યામજી ;
અંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૫

પ્રીતિ પ્રોઠ પ્રતાપ પૂર્ણ પ્રભુતા, પામો પ્રજ્ઞના પતી ;
મોટા મત્ત ગર્વેદ્ર રત્ન સરિખા, દેવેદ્ર તે દે અતી ;
ધારી ધૈર્ય ધનુર્ધરાદિ વિધિના, ધો મંત છો ધામજી ;
અંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૬

વિદ્યા વાદ વિનોદ વાણિ વિમળા, જિજ્ઞાસુ વામો વએ ;
આપે ઘટ અભીષ્ટ કટ હરિને, અંપુષ્ટિ તુષ્ટી યથે ;
મંત્રી મિત્ર પવિત્ર પાત્ર મતિના, કલ્યાં કરે કામજી ;
અંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૭

૧૦૪. શંભુછંદ. અ. ૧૯. “ અ ત ય ભ મ મ ગ ”

અતિયે ભૂમી મુંગટે મેલી, કરે જેડીને વંદા સર્વામી ;
અતિથી શંભૂ હમિને ખોલ્યા, પછિ તે પ્રીતી પૂરી પામી ;
જિવતો કીધો સુતને ન્યારે, શુભ માયું હાથીનું મેલી ;
ઉરમાં આનંદ અતી આપ્યો, શિવ ખોળે જે ખાતે ખેલી. ૧૪૮

૧૦૫. ગીતક અથવા મુનિશેખરછંદ. અ. ૨૦.

“ સ જ જ ભ ર સ લ ગ ”

અજિ જે ભરી' અગગાવ બંદુક, તાકિ તોડ નિશાંન તું ;
શુભ એ કળા મુનિશેખરે, શિખવેલિ તેજ અમાન તું ;
કરિ ક્ષત્રિ ધર્મનું કર્મ તે, પરમાર્થ પૂરણુ પામશે ;
દળ દુષ્ટને સુખ દીનને દઈ, ને યકી જશ જમશે. ૧૪૯

૧૦૬. સ્વગ્ધરાઈંદ. અં ૨૧. “ મ ર ભ ન ય ય ય ”

મેં' રંભાને લતે'તે', ગંગડિ પંડિ દિહી,' સ્વર્ગધા' સાત વાંસી';
માટે તે મેલ આળા, મુનિજન મમિપે, સ્વગ્ધરા નારિમારી;
હાવે ભાવે વિભાવે, ચિત ન મુજ અળે, છેક વૈરાગ્ય છાંડી;
મેલાને માન ઘેલી, જીગતિ લજિજગત, શું દિભી મૂખ માંડી. ૧૫૦

૧૦૭. મદિરાઈંદ. અં ૨૨. “ ભ ૭ ગ ”

ગા' શિશ શું શશિશો' સુખકાર, મજી મગળા' સુખમોગરને';
તું મદિરા મદથી ન મચીશ, બચીશ બજી નટનાગરને;
ઈશ્વરને તજિ અન્ય ભલે જડ, કૂપ તલે ત્રહિ ગાગરને;
ઓષડ વેષડ વેદ તણાં તજિ, ચાર કરે કિમિયાગરને. ૧૫૧

૧૦૮. હંસીઈંદ. અં ૨૨. “ મ મ ત ન ન ન સ ગ ”

મા' મોતીને નાના મંગે, ધંરમ કરેમ પર રંગજગ લાગી;
હંસી ત્યાંની બોલી ત્યારે, અધટિત ગરવ ન કરિશ અભાગી;
તે પોતાને ધર્મી જાણે, પરજન પર અતિ અરચિજ આણે;
તેને તે શું ધર્મી ધારો, તન તજિ અચિત ગમન દુઃખ આણે. ૧૫૨

૧૦૯. કેકનીશારદાઈંદ. અં ૨૩. “ ર ૭ ગ લ ”

રે' રસ રે' રસ રાંગ લે કેકિનો, શુદ્ધ મારી' રિતે મોંભળી મોદ;
કેકની શારદા મૌઘિ શોભે ભલી, અંતરે એજ તું રાખતે યાદ;
આ સ્વરે એકઠો થે મકારે મળો, જૈશ તો મર્વને લાગશે સ્વાદ;
જો અકારે મકારે મળી જૈશ તો, તુચ્છ તું થૈશ મેલીશ મર્નદ. ૧૫૩

૧૧૦. સર્વગામી અથવા અગ્રઈંદ. અં ૨૩. “ ત ૭ ગ ગ ”

તું તાત તું તાત તું ગંગધારી, ભલું કામને' જાણિને' કામ કીધું;
તું 'મર્વગામી'મદા વિશ્વનુંતે, વળી મૂળથી 'અત્ર'તો માંડી દીધું;
જો શુદ્ધ ભાવે સજી સેવના તો, વડા દેવના વેરિથી વેર લીધું;
તેં મિંધુ મંથ્યા મમે કીધિ કોટી, કૃપા પ્રાણિને પાળવા જેર પીધું. ૧૫૪

૧૧૧. વર્ણવાધેશ્વરીઈંદ. અં ૨૩. “ ય ૭ લ ગ ”

લતે' તાત તું તાત તું ગા પ્રભુને,
પ્રભુની કૃપાથી ભલું પામશે';

રો વર્ણ વાઘેચરી નામના ને,
 કહો તે તમે આવશે કામ શે ?
 મળે મોક્ષનો માર્ગ તો શ્રી પ્રભૂથી,
 પ્રભુથી પુરો પ્રેમ જો જનમશે ;
 તજી અલ્પનો આશરો આ મમામાં,
 ભળે ભક્તિથી વેદના વામશે. ૧૫૫

૧૧૨. ઇંદ્રવિજય અથવા મત્તગયંદંદ. અં ૨૩. “ભ ૭ ગ ગ”

ગો શિશુ મોમ સુમોમ ગણી' ગણિ,
 તોમ નિર્વારણ તો' પ્રભુ તે' છે ;
 ‘ ઇંદ્રવિજે ’ પણ એથી થયો વળી,
 ‘ મત્તગયંદ ’ મુકાવણ છે છે ;
 વિશ્વગું કારણ દુઃખ નિદારણ,
 તારણ તેજ ઉગારણ એ છે ;
 દીનદયાળ પ્રજાપ્રતિ પાળક,
 દેવ તને મધ્યામાં મુખ દેછે. ૧૫૬

ઈશ્વર વિષે.

કોઈક દેશતણા કવિયો નિજ, ભુપતિને ભગવાન બણેછે,
 કોઈક દેશ તણા કવિયો, ગુરુનેજ પ્રભુ અવતાર ગણેછે ;
 સૂર્ય અમુદ્ર હતાશનના, મહિમાનિ ગિંતો અતિમાંહિ અણેછે ;
 કોણ નકી દલપત કહે દિલ, દૃષ્ટિયકી પ્રભુ દૂર રહેછે. ૧૫૭
 તોપણ તે કશુએ ન કહ્યું કદિ, થાવર વસ્તુ તણો કરિ થાપ્યો ;
 તોપણ તે કશુએ ન કહ્યું કદિ, ક્રોધ ધરી લઈ કર્વત કાપ્યો ;
 તોપણ તે કશુએ ન કહ્યું, જપમાળ ધરી કર જીભથી જાપ્યો ;
 કોઈ પ્રકાર કહે દલપત, ન ઉત્તર ઈશ્વર તે કદિ આપ્યો. ૧૫૮
 કેક વરયા વનવાસ ઉદાસથિ, મંદિર માલતણી તજી માયા ;
 કેક તને મળવા હયાવા તુજ, ધ્યાન ધરી બહુ તીરથ ધાયા ;
 કેક મુઆ ઉપવાસ કરી કરિ, કેક પ્રજાપિ મુઆ નિજ કાયા ;
 તોપણ તે દલપત કહે નહિ, ઉત્તર એક દીધો જગરાયા. ૧૫૯.

હારિ રહ્યા મનમાંહિ મુગીધર, વિશ્વપતી તણિ વાત વિચારી ;
 તર્ક કરી કરિ તત્ત્વ જણ્યું નહિ, દૃષ્ટિ ઘણી દિલ હેડિ ઉતારી ;
 માન તજી અનુમાન કરી લખ્યું, કે મન વાણિ ન પોચિ અમારી ;
 કેમ શકે કહી કોઈ કવીધર, ઈશ્વરની ગતિ વિશ્વથી વ્યાપી. ૧૬૦
 ભક્તિ કરી ભક્તિ ભાત મુઆ પણ, માનવિ પામ વિમાન ન આણ્યું ;
 પત્ર ન મોકલ્યું અત્ર લખી વળિ, કોઈનિ માથ ન કેણુ કહાણ્યું ;
 હોત રહ્યા જન કોઈ મજીવન, તોપણ માનત તેનું બતાવ્યું ;
 કાંઈ ઉપાય ન તેથિ કરે જન, જે જનના મનમાં જયમ બાણ્યું. ૧૬૧

૧૧૩. મહિલકાંઈ. અ. ૨૩. “ જ ૭ લ ગ ”

જાનેજિ જાનેજિ જાણો ગણતી, જાળ એકજા બનિતણું જડશે ;
 જુઓ બહુ પૂલ જુદાંજા જુદાં, મલિકા નહિ જૂદિ ચિતે અડશે ;
 નથી પ્રભુ એ પણ નામ અપાર, અપાર પ્રભુ નજરે પડશે ;
 મદા સમજૂ જનતો મમલે, પણ ઘૂડજા ઘાટ ઘણા ઘડશે. ૧૬૨

૧૧૪. કિરીટકાંઈ. અ. ૨૪. “ ભ ૮ ”

ભંભભ ભંભભ ભંભ બલે' ડક,
 એ' શુણિઆવિ માળ્યા જન આંગણ ;
 પીછ તણા કરિકૈક કિરીટ,
 ધર્યા શિર જમનિમાં કરિ જાગણ ;
 એજ અભાગિ અત્તણનિ આગળ,
 આવિ મળી વળિ નારિ અભાગણ ;
 એક કરી ખુબ પ્રેમ કરે જન,
 ફેલિ ફિતૂરિ તને ફટ ફાગણ. ૧૬૩

૧૧૫. દેવકાંઈ. અ. ૨૪. “ ચ ૮ ”

લગારે રસારે રસા રાગ છાંડી,
 કદી' તર્કમાંથી જતો' રૈય જાણી ;
 તજી દેવવાણી જશે શબ્દ તે,
 યાવનીમાં અને કાળનો અર્થ આણી ;
 રમા શબ્દમાંથી જતો રૈયજૂતો તે,

અમા એટલે એ અલક્ષ્મી પ્રમાણી ;
રૂડા રામના નામમાં તે રહ્યાથી,
લિધી એટલી શક્તિ તો મધ તાણી.

૧૬૪

૧૧૬. વૈકુંઠધામાછંદ. અં ૨૪. “ ૨ ૮ ”

ગાળ તો તાંતિ તે તાંત તે ગાંઠ છે,
રે' કહ્યો અન્ય ઉપાસિ શા કારણે ;
દેવ વૈકુંઠધામા વિના વિશ્વમાં,
ધ્યાન ધાર ન ધારી ખરી ધારણે ;
અંતરે આંદ્રિ એ તો પડી આદિથી,
પાંચમે વર્ષ પોદ્યો હતો પારણે ;
છેક તે ટેક છોડ્યોજ છૂટે નહિ,
બોલતાં બોલ બીજી રિતે બારણે.

૧૬૫

૧૧૭. દુમિલાછંદ. અં ૨૪. “ સ ૮ ”

શશિ શૂં શશિ શૂં શશકાંતણિ મંગત,
'અંગ ઉમંગ મણ મજવી' ;
તુજને જગ તે દુમિલાપ થકી,
કહિ નામ શશાંક પિડે પજવી ;
તજિ તે છબી તુર્ત હવે હરખાઈ ;
ભલી છબી કોઈ બીજી ભજવી ;
જગમાં હલકાઈ કહે મઝિમજજન,
તે તણિ મંગત તો તજવી.

૧૬૬

૧૧૮. સુખદા, વિષ્ણુ, અથવા સુરેશ્વરછંદ. અં ૨૪. “ જ ૭ થ ”

જગેંજિ જગેંજિ જયે' કરી જ્યોત,
જુઓ જયંત જુને' કરિ જેવી,
મદા 'સુખદા' અપવર્ગ વિષે પણ,
આગળ એજ થશે વણિ એવી ;
વડી પ્રિય, 'વિષ્ણુ' 'સુરેશ્વરને' વણિ,
તે પરમેશ્વરને પ્રિય તેવી ;

અગાંધ અતી અવિનાશિ થશે,
ઉપમા પછિ અન્ય કહે કવિ કેવી.

૧૬૭

૧૧૯. કળાકુશળ, અથવા લવિંગલતાછંદ. અ० ૨૫. “ જ ૮ લ ”

જગ્નેજિ જગ્નેજિ જગ્ને લઈને જશ,
પુણ્ય વધે વળિ પાપ નિવારણ ;
અનેક ‘ કળાકુશળે ’ કરિને કરિ,
કીર્તિ ‘ લવિંગલતા ’ ભવતારણ ;
વડા વિદવાન કરે મુખવાસ,
કૃપા નિધિની રિઝનું પણ કારણ ;
વધે મુખદાયક વાચક શુદ્ધ,
સમાસદ મધ્ય સમા શણગારણ.

૧૬૮

૧૨૦. અરવિંદમુખીછંદ. અ० ૨૫. “ સ ૮ લ ”

શૈશલેજિજા જૈ જુજ જુજિ સખ્યાયિ,
મહામદમેત મુખો ગજરાજ ;
મનમાં ગણજે અરવિંદ મુખી,
જાળ બુદ્ધિ થકો અધિકું નહિ આજ ;
જાળવંત જહુ ગજરાજ જનેલ ;
કરે નરને વશ થૈ નિત કાજ ;
મગરો પણ માનવિથીજ મરાય,
જુઓ વળિ જ્યેથિ ન મોટું જહાજ.

૧૬૯

૧૨૧. કિશોરછંદ. અ० ૨૬. “ સ ૮ લ લ ”

મૈજગ્નેજિ જગ્નેજિ જગ્ને લવલેશ,
ફૂંછંદ કળા ગુણ ગાય ન ગાયક ;
વયદુર કિશોરણે વદને,
વમજગ્નેજિ મુઝંદ કળા મુખદાયક ;
જગમાં જન જ્યેથિ જણાય જરૂર,
લલીતપણે શુભ લક્ષણ લાયક ;

૧ સસલાએ. ૨ જગને. [સસલાએ જઈ જરા બુદ્ધિત કીધાથો મોઢો હાથો
મરાયો.] ૩ કુછંદકળા સખીજાને ને જરાએ જરા જતી રહેજો, ઈત્યાદિ.

વળિ દેશિ જનોપર પ્રીત વધારી,
સુખે કરિ થાય મદૈવ મહાપક.

૧૭૦

૧૨૨. મનહરછંદ. અ. ૩૧.

અક્ષર જે એકત્રીય, ધારીધારીને' ધરીય,
મીમાંહે ગુરૂ મજીય, તે' પદે તમામને ;
આપે વણુ આઠ આઠ, પદતાં પવિત્ર પાઠ,
ઠરાવી વીઆમ હાઠ, ઠીક ગણી હામને ;
ગુરૂ લધુ ગણિતથી, નીયમ કળાનો નથી,
શીખીને મળે સુખથી, હૈયે રાખી હામને ;
મારો છંદ સુખધામ, નકી મનહર નામ,
રચી દલપત્તરામ, રેડે રામનામને.

૧૭૧

નાજિએર વિષે.

નિહાળીને નાજિએરી-કેરૂ દૂળ નાજિએર,
મનુષ્યના મુખમુખ શોભે શોભા સારિતે ;
કહે દલપત કહું કલ્પના કરી કોઈ,
કવિયે કવિતા ત્યાં વિચારીને ઉચારિતે,
કોઈ કાળે કરતારે બુવનને ભરતારે ;
ધરા ઉપરે પ્રજા વધારવાને ધારિતે ;
હું જાણું નારિયો નહારિયોથી હારીને,
વિચારીને સ્વપ્નાએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે.
કરીને મનુરી પુરી પુરૂપે કમાણી આણી,
હાલી હકરાણી યૈ નિશ્ચિત આપ નારિ તે.
કહે દલપતરામ દામ તે તમામ ભેતાં,
કદાપિ ન કહે કહે કરી વાતે ઉપકારિતે ;
જરૂર ખીજી તો કરી જોવાથી જણાવી નથી,
વંચવૃદ્ધિ માટે પરણીને કરે પ્યારિ તે ;
હું જાણું નારિયો નહારિયોથી હારીને,
વિચારીને સ્વપ્નાએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે.
મમળે ન પોતે આણુમન્યુ પતિને કહે,

૧૭૨

૧૭૩

ધુંધવતી ખોલે ખોલ ધમકી ધિક્કારિતે ;
 કંથને અત્યંત નિત્ય કાયર કાયર કરે,
 ક્લેશનું વિશેષ મૂળ કષ્ટ પુષ્ટકારિતે ;
 જાણી અવગુણખાણી કહું શું વખાણી ખૂબ,
 અપટ કપટથી લપટ દિલદારિતે ;
 હું જાણું છું નારિયો નઠારિયોથી હારિને,
 વિચારીને સ્ત્રીએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે. ૧૭૪
 કરીને કંકાસ દિલ કંથનું ઉદાસ કરે,
 ખુશામદ કીધે ખુશી ન રહે નઠારિતે;
 કેકે તેથી ત્રાસી નાસી કીધો જઈ કાશી વાસ,
 કેકે જોગાબ્યાસી વનવાસી થૈ વિસારિતે ;
 એજ પાપે પીધું હથે અગરતે સમસ્ત પોતે,
 અસ્ત થવા હજાહજ વિષવાળું વારિતે ;
 હું જાણું છું નારિયો નઠારિયોથી હારિને,
 વિચારીને સ્ત્રીએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે. ૧૭૫

૧૨૩. ધનાક્ષરીછંદ. અ. ૩૨.

અરણ્ય અરણ્યમધ્ય વરણ્ય બનીશ વસે,
 'વિશ્રામ વિશ્રામ કામ અક્ષર ત્યાં આઠ આઠ ;
 ધણો તો આનંદકંદ છંદ તે ધનાક્ષરી છે,
 એમ છંદ શૃંગારપિંગળમાં લખેલ પાઠ ;
 અંતે ગુરુ લઘુ આણુ કાંતો જોડ લઘુ જાણુ,
 વિશ્વપતિને વખાણુ ડરાવીને ઠીકઠાઠ ;
 ચારે અરણ્યોમાં વર્ણુ એકસો અઠાવીસ છે,
 અર્ધછંદમાં તો ચાર ઉપર શોભીત માઠ. ૧૭૬

પારકી પ્રીત વિષે.

પ્યારા પિયુષ પરાર્ધ પ્રીતની પ્રતીત તજે,
 વિસરતાં વિસરતાં વિસારી વિસરી જાય ;
 કુલેલાં દેખીને કૂલ શોગટ કૂલાવું નહીં,

ફૂલની માફક તો ફરે દિવસે ફરી જાય ;
 પીતળનો પ્રીતનો પતંગનો પોથીનો રંગ,
 નવો નવો નવદિન સુધી હૈયું હરી જાય ;
 આહિને અઢાવિયે તો આરગણો અઢ્યો જાય ;
 ઉતરવા દૈયે તો ઉતરતાં ઉતરી જાય.

૧૭૭

અર્ધસપ્તમચંદ.

૧૨૪. વૈતાળીયછંદ. અ. ૧૦-૧૧.

“ સ સ જ ગ ” “ સ જ ર લ ગ ”

શંશિ જો ગુણસુર્ય માંગથી, સંભરે જાંગિવળે વિશાંગથી ;
 તુજમાં કદિ તે ગુણો રહ્યા, નથિ વૈતાળિય કાવ્યમાં કહ્યા. ૧૭૮
 રચના રચનારે ધણી, કરુણાગુ કરુણા કરો ધણી ;
 પ્રભુતા પ્રભુતારિ તું ધરી, મજરો લે મજરોગ લે હરી. ૧૭૯
 (વૈતાળીયના ધણા ભેદ છે પણ આ ઠેકાણે લખ્યા નથી.)

પુષ્પિતાગ્રા. અ. ૧૨-૧૩. “ ન ન ર ય ૦ ” “ ન જ જ ર ગ ”

‘ ન નર યવન જાણુ જૂદિ જાતે’ ;
 ‘ નિજ જર ગાંઠ વિષે’ ન જૂદિ નાતે’ ;
 કિંધઅરપણુ પુષ્પ પુષ્પિતાગ્રા,
 સકળ સંજાતિ સંજાતિ વલ્લિ માગ્રા.
 નથિ નથિ વૃત પાર પિંગળોમાં,
 પણ ભલિ વીધ પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોમાં ;
 નિરખિ નિરખિને પ્રમાણુ આખ્યાં,
 છુટકજ છંદ સ્વરૂપ છેક છાખ્યાં.

૧૮૦

૧૮૧

પ્રકરણ ૪ થુ.

સંખ્યા પ્રસ્તારાદિક.

હરિગીતછંદ.

સંખ્યા અને પ્રસ્તાર શુંચિ વળિ, નહીં ને ઉદિષ્ટ છે,
 મેરૂં પતાંકા મરૂંટી એ, આઠ ભેદ અભિપ્ર છે ;

માત્રાતણા ને વરણના, જૂદા જૂદા તે જાણવા,
મગળા મળીને મોળ બિદ, વિવેક રાખિ વખાણવા. ૧

સંખ્યાલક્ષણ.

આટલી માત્રાની કહો કવિ, છંદ જાતી જોટલી,
આટલા અક્ષરની કહો વળિ, છંદ જાતી કેટલી ;
જો એમ પૂછે પ્રથ તો, કહિયે ઉત્તર ગણતી કરી,
મમજજો તેનું નામ સંખ્યા, ધીરનર ધીરજ ધરી. ૨

માત્રાસંખ્યા.

દોહરા.

આંક એક પછિ એ લખી, પછિ મેળવ ધુરે આંક ;
ત્રણ લખિને તે પ્રથમનો, ગણિ લખ પાંચ નિશંક. ૩
એ સંખ્યાથી મમજજું, એક કળાનો એક ;
એના એ છંદો બને, વળિપણ એજ વિવેક. ૪

માત્રાસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કેટલી માત્રાના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
કેટલી જાતિના છંદો બને.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧	૩૪	૫૫	૮૯

પ્રસ્તારનું કારણ.

દોહરા.

તે સંખ્યા છંદો તણા, કરિ જોવા આકાર ;
ઈચ્છા જો ઉર ઉપજે, પછિ કરિયે પ્રસ્તાર. ૫

માત્રા પ્રસ્તાર.

જો તું ઈચ્છે જોટલી, માત્રાનો પ્રસ્તાર ;
ગુરુ લખિને ગણતાં વધે, તો લઘુ આગળ ધાર ; ૬
પ્રથમ ગુરુ નીચે લઘુ, પછિ લખ ઉપર પ્રમાણ ;
જો માત્રા ગણતાં ઘટે, લઘુગુરુ આગળ આણ. ૭
એજ રિતે લખતાં જવું, આવી જ્યાંસુધિ અંત ;

૧. પહેલો આંકડો.

લખતાં આવે સર્વ લઘુ, લખિયે ત્યાં પર્વત. ૮

માત્રામસ્તારના ઉદાહરણ.

કેટલી માત્રાનો પ્રસ્તાર.	૧	૨	૩	૪	૫
	૧	૩	૧૩	૩૩	૧૩૩
		૧૧	૩૧	૧૧૩	૩૧૩
			૧૧૧	૧૩૧	૧૧૧૩
				૩૧૧	૩૩૧
				૧૧૧૧	૧૧૩૧
					૩૧૧૧
					૧૧૧૧૧

શુચિલક્ષણ.

- ૩૫ એ વિષે કેટલાં, આદિલઘુના હોય ;
 અંત લઘૂ, ગુરૂ આદિનાં, ગુરૂ છેવટનાં જોય. ૯
 અને લઘૂ આદ્યંતનાં, લઘુ આગળ ગુરૂ અંત ;
 ગુરૂ આગળ લઘુ અંતનાં, દિસે ગુરૂ આદ્યંત. ૧૦
 સંખ્યાક્ષરથી સર્વ તો, તેનો થાય તપાસ ;
 શુચિ તેને તો સમજવી, વધે અમળ વિશ્વાસ. ૧૧
 માત્રાપ્રસ્તાર શુચિ.

હરિગીતછંદ.

- સંખ્યાંત અંક સમીપ અંક, સમાન જાણો જોટલાં ;
 લઘુ આદિનાં ૩૫ જોટલાં, લઘુ અંતનાં પણ જોટલાં ;
 અંત્યાંકથી દ્વિતિયાંકસમ, ગુરૂ આદિનાં, ગુરૂ અંતનાં ;
 વળિ જરૂર જાણો જોટલાં, એમાં લઘુ આદ્યંતના. ૧૨
 અંત્યાંકથી તૃતિયાંક-સમ, લઘુ અંતને ગુરૂ આદિનાં ;
 તેનીજ પુણ્ય તમામ છે, ગુરૂ અંતને લઘ્વાદિનાં ;
 પણ ચતુર્થાંક પ્રમાણ છે, આદ્યંત ગુરૂનાં વૃત્ત તો ;
 શુચિ માત્રિકા પ્રસ્તારની, દિશિ દાખવે દલપત તો. ૧૩

પાંચમાત્રાના પ્રસ્તારની શુચિનું ઉદાહરણ.

૩૫નો આકાર.	એવાં કેટલાં ૩૫.
લઘુ આદિનાં.	૫
લઘુ અંતનાં.	૫
ગુરુ આદિનાં.	૩
ગુરુ અંતનાં.	૩
આદિ અંતલઘુનાં.	૩
લઘુ આદિ અને ગુરુ અંતનાં.	૨
ગુરુ આદિ અને લઘુ અંતનાં.	૨
આદિઅંત ગુરુનું.	૧

નષ્ટનું લક્ષણ. દોહરો.

એ પ્રસ્તારે અમુકમું, કહિયે કેવું ૩૫.

દે ઉત્તર એ પ્રશ્નનો, નષ્ટ ક્રિયા કવિ ભૂપ. ૧૪

માત્રા નષ્ટવિધિ.

હરિગીતછંદ.

કર નષ્ટ માત્રા જોટલીનું, લઘુ જઘા લપ્પિ તેટલા ;
 સંખ્યાંક તે ઉપર લખી, છેવટ ઉપર છે જોટલા ;
 પ્રથાંક જાદ કર્યા પછી, જે અંકજાદ જની શકે ;
 તેની તળેનો લઘુ તથા, પરલઘુ મળી ગુરુ થઈ ટકે. ૧૫
 તે અંક જાદ કર્યા પછી, જે અંક જાદ ખીજે થશે ;
 ત્યાં પણ કહ્યા પરમાણુ ગુરુ કર, ત્યાં સુધી ધટતા જશે ;
 એ રીત માત્રા નષ્ટની, જિવમાં કવીજન જાણુજે ;
 કરિ દેખિ તેનો દાખલો, ઉરમાં અચળ મતિ આણુજે. ૧૬

પાંચમાત્રાના ચોથા રૂપના નષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૧ ૨ ૩ ૪ ૮ ૮ માંથી પ્રશ્નનો અંક એટલે ૪ જાદ કર-
 ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ રતાં જાકી ૪ રહે તે ૪ માંથી ૩ જાદ થઈ
 ૩ ૩ શકેછે માટે ૩ ની તળેનો તથા તે પછીનો

લઘુ મળીને ગુરુ કરવો, અને ૩ બાદ થયા પછી ૧ રહે
તેમાંથી ૧ બાદ થઈ શકે, માટે ૧ ની તળેનો અને તે
પછીનો લઘુ મેળવીને ગુરુ કરવો. એવું ચોથું રૂપ છે.

ઉદ્દિષ્ટનું લક્ષણ.

દોહરો.

એક રૂપ લખિ આપને, કહે કિયું આ રૂપ ;

દેખિ ક્રિયા ઉદ્દિષ્ટની, ભાષેછે કવિભૂપ. ૧૭

માત્રાઉદ્દિષ્ટવિધિ.

હરિગીતછંદ.

લઘુઉપર ગુરુઉપર તળે, અંખ્યાંક લખિ મતિ ગાઢિયે ;

ગુરુ ઉપરના સગળા ગણી, અંત્યાંકમાંથી કાઢિયે ;

જે અંક ત્યાં બાકી જીવ્યો, તે રૂપ જાણો તેટલું ;

લવલેશ કાંઈ વિશેષ નયિ, આ વિધે સમજો એટલું. ૧૮

પાંચમાત્રાના બીજા રૂપના ઉદ્દિષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૧ ૩ ૫

૩ ૧ ૩

૨ ૮

અંત્યાંક ૮ છે તેમાંથી ગુરુ ઉપરના ૧-૫ એટલે ૬ બાદ
કરતાં બાકી ૨ રહ્યા ; માટે બીજું રૂપ જાણવું.

મેરુ લખવાનું કારણ.

દોહરો.

પૂછે એ પ્રસ્તારમાં, સર્વ લઘુની માખ ;

એક એક વધતે ગુરુ, ભેદ કેટલા ભાખ. ૧૯

મેરુ યંત્ર તો માંડિયે, પડે તુરત પીછાણ ;

સાન કરિ સમજવતાં, સમજે સતુર સુજાણ. ૨૦

માત્રામેરુ વિધિ.

હરિગીતછંદ.

સૌ ઉપર કોહો એક પછિ, બે બે પછી ત્રણ ત્રણ કરો ;

તેમજ કળાઓ જોડલીનો, પંક્તિ તેડલીનો ખરો ;
ભરિ ઉપર કોડે એક પછિ છે, પંક્તિમાં છેલાં ધરો ;
એ સર્વમાં પણ એકડા, ભલિ ભાત સમજીને ભરો. ૨૧

દર આદિ કોષ્ટકમાં જિજી, પંક્તિ થકી લખજો તમે ;
લખિ એક, પછિ બે, એક, ત્રણ, વળિ એક, ચાર અનુક્રમે ;
પછિ મધ્ય ધર ભરતાં રહ્યાં, વિગતી કહુંછું તે વિષે ;
તે ધર ઉપરના ધરતણો, વળિ તે ઉપર જમણી દિશે. ૨૨

લગતુંજ ધર જે હોય તેનો, અંક મેળવિ માંડિયે ;
કહું રીત માત્રા મેરની, ભરતાં નજર નહિ છાંડિયે ;
લખવાતણા ધર ઉપર લગતાં, હોય જે ધર બે કદા ;
તો ડાબિ દિશનું ધર ગણો, તે ઉપરનું જમણું સદા. ૨૩

ભરિ એમ આખો ચંત્ર, છેલી પંક્તિ છેલા ધરતણે ;
ધરિ શૂન્ય તેથી સમજવું, રૂપ ગુરૂવિના એટલાં મળે ;
શૂન્યથી પ્રથમ લખિ એક, બે, ત્રણ, એમ ધર છે જોડલાં ;
તેડલા ગુરૂનાં રૂપ છે, ધર અંક જોલે તેડલાં. ૨૪

દોહરો.

પ્રતિ પંક્તીથી ડાબિ દિશ, લખ માત્રાના આંક ;
પંક્તિ માંહિના મેળવી, લખ જમણા અંખ્યાંક. ૨૫

છ માત્રાનો મેરચંત્ર.

	૧	૧	૧	
૨	૧	૧	૨	
૩	૨	૧	૩	
૪	૧	૩	૧	૫
૫	૩	૪	૧	૮
૬	૧	૬	૫	૧૩
૩	૨	૧	૦	
ગુ.	ગુ.	ગુ.	ગુ.	

પતાકાનું કારણ.

૩૫ કહ્યાં મેરવિષે, વધધટ ગુરનાં નેહ ;
ક્રિયાં ક્રિયાં તે સમજવા, સજ્જે પતાકા એહ. ૨૬

માત્રાપતાકાવિધિ.

હરિગીતછંદ.

નેટલી માત્રાની પતાકા, કરવિ ઈચ્છે અંતરે ;
ઉભિ લીટિ ધર લખિ તેટલાં, સંખ્યાંક, નીચેથી ભરે ;
શિર ઉપરના ધરથી પછી, ધર એક એક અવાંતરે ;
મેરુની છેલી પંક્તીનાં, અક્ષર પ્રમાણે ધર કરે. ૨૭

ગુર શુન્યની ગુર એકની, અનુક્રમે પંક્તી જાણિને ;
શિર અંકમાંથી બાદ, નીચેના કરી ઉર આણિને ;
ગુર એકની પંક્તી લખે, ત્યાં હોય તે ન લખે કરી ;
તે પંક્તિના આંકોયિ, ગતવણિ આંક નીચેના કરી. ૨૮

ગુર એની પંક્તી ગોઠવે, પછી તણુ ગુરની તે થકી ;
પૂરો પતાકાયંત્ર એ, રીતેજ નિપજેછે નકી ;
જે આંક એકે પંક્તિમંદ્યે, એકવાર લખાય તો ;
ફરિ અન્ય પંક્તિમાં પછી, લેવો નહીં લેવાય તો. ૨૯

છ માત્રાની પતાકા.

૦ ગુરનાં ૩૫.	૧૩	
	૮	
૧ ગુરનાં ૩૫.	૫	૮ ૧૦ ૧૧ ૧૨
	૩	
૨ ગુરનાં ૩૫.	૨	૩ ૪ ૬ ૭ ૮
૩ ગુરનાં ૩૫.	૧	

આમાંથી	બાદ કરી	તપ્યાછે.	
૧૩	૮	૫	
૧૩	૫	૮	
૧૩	૩	૧૦	
૧૩	૨	૧૧	
૧૩	૧	૧૨	
૫	૩	૨	
૫	૨	૩	
૫	૧	૪	
૮	૨	૬	
૮	૧	૭	
૧૦	૧	૯	
			૧ ગુરૂની પંક્તિમાં.
			૨ ગુરૂની પંક્તિમાં.

મર્કટીનું કારણ.

મનહરજી.

મર્કટી મંડાવવાનું કારણ કહું છું હવે,
જ્યેષ્ઠી જણાયછે જરૂર ભેદ જોડલા ;
આટલી કળાનાં કહો કેટલાંક રૂપ થાય,
તે તમામ રૂપના કહો વરણ કેટલા ;
તેમાં ગુરૂ કેટલા ને કેટલા લઘુ લખાય,
કેટલી કળાઓ મળી અક્ષર તે જોડલા ;
પુછે એમ પ્રશ્ન કોઇ પાસે આવી પંડિત તો,
મર્કટી મધ્યેથી ભેદ તુર્ત જડે તેડલા.

માત્રા મર્કટીવિધિ.

છ કોઠાની ઉભી પાંત લખીને તે પાંત પ્રતે,
આડી પાંતો જોડલી માત્રાની મર્કટી કરો ;
પેલી પાંતે એક આદિ અંક માત્રિકાના માંડી,
બીજીમાં રૂપ સંખ્યાંક ધારી ધારીને ધરો ;

પ્રથમની પાંતના તે બીજી પાંત ગુણા ગણી,
 ત્રીજીમાં તમામ આંક બલી ભાતથી ભરો ;
 છઠીમાં લખીને એક બમણો તેને બનાવી,
 ત્રીજીના બીજ કોઠાથી બાદ કરવો ખરો. ૩૧
 બાકી રહે તે તો પછી છઠીના બીજમાં મુકી,
 તેને વળી બમણો વિચારીને બનાવિયે ;
 ત્રીજીના ત્રીજ કોઠાથી તેને વળી બાદ કરી,
 છઠીના ત્રીજ કોઠામાં કીક ગોઠવાવિયે ;
 એમ છઠી ભરી છેક પાંચમીમાં પેલું શુન્ય,
 લખીને છઠીના આંક મૂળથી મંડાવિયે ;
 છઠીનો ને પાંચમીનો પછી શિરવાળો ગણી,
 ચોથી પાંત ચતુરપણે રૂડી રચાવિયે. ૩૨

હરિગીતછંદ.

છે પંક્તિ પેહેલી માત્રિકાની, બીજી વૃતની જાણવી ;
 તે સર્વ વૃતની માત્રિકાની, ત્રીજી ઉરમાં આણવી ;
 વળિ એમ ચોથી અક્ષરોની, પાંચમી ગુરની ગણો,
 છે છઠ્ઠી લઘુની પંક્તિ તો, ભક્તિભાત એ રીતે ભણો. ૩૩

માત્રા મર્કટીનું ઉદાહરણ.

કેટલીક માત્રાના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી જાતના છંદ.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧
તેજાના છંદોની કેટલી માત્રાઓ.	૧	૪	૯	૨૦	૪૦	૭૮	૧૪૭
બધા યઈ કેટલા અક્ષરો.	૧	૩	૭	૧૫	૩૦	૫૮	૧૦૯
તેમાં કેટલા ગુર.	૦	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮
કેટલા લઘુ.	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮	૭૧

(૫૯)

દોહરા.

તે તો મેં માત્રા તણા, કહિયા આઠ પ્રકાર ;
વળી વડુંજીં વરણના, બલે બણો બાણનાર. ૪૪

વરણસંખ્યા વિધિ.

વરણ એકનાં ૩૫ બે, બેનાં ચળકે ચાર ;
તેમજ ત્રણનાં આઠ છે, બમણા એમ અપાર. ૩૫

વરણસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કેટલા વરણના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬
કેટલી જાતના છંદો.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪

વરણમસ્તાર વિધિ.

મર્ચ ગુરૂ લખિ પ્રથમના, ગુરૂ નીચે લઘુતાણુ ;
પછિ લખ ઉપલી પંક્તિમમ, ઘટતા ગુરૂ લખિ જાણુ. ૩૬

વરણ મસ્તારનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરનો.	૧	૨	૩
પ્રસ્તાર.	૩	૩૩	૩૩૩
	૧	૧૩	૧૩૩
		૩૧	૩૧૩
		૧૧	૧૧૩
			૩૩૧
			૧૩૧
			૩૧૧
			૧૧૧

વરણમસ્તાર શુચિ.

અંતઅંક સંખ્યાંકનો, તેથી પ્રથમ જો જાણુ ;
લઘુ આદિ, લઘુ અંતનાં, પ્રસિદ્ધ ૩૫ પ્રમાણુ. ૩૭
ગુરૂ આદિ, ગુરૂ અંતનાં, તેપણ તેને વૃદ્ધ ;

એથી પૂર્વના અંકમ્મ, લઘુ આદ્યંત ન ભૂલ. ૩૮
 લઘુ આદિ-ગુરુ અંતનાં, ગુરુ આદિ લઘુ અંત ;
 એ પણ છે એ અંકમ્મ, એમજ ગુરુ આદ્યંત. ૩૯

ત્રણ અક્ષરના મસ્તારની શુચિનું ઉદાહરણ.

૩૫નો આકાર.	એવાં કેટલાં.
આદિલઘુનાં.	૪
અંતલઘુનાં.	૪
આદિગુરુનાં.	૪
ગુરુ અંતનાં.	૪
આદ્યંતલઘુનાં.	૨
લઘુ આદિ અને ગુરુ અંતનાં.	૨
ગુરુ આદિ અને લઘુ અંતનાં.	૨
આદ્યંતગુરુનાં.	૨

વરણનષ્ટ વિધિ.

મનાહરછંદ.

પ્રથમ અંક એકી હોય તો પ્રથમ ગુરુ લખ ;
 બેકી હોય તો પ્રથમ લઘુ લખી વાળીયે ;
 પછી તેનું અર્ધ કર કરી ન શકાય તો તે ;
 માંહિ એક મેળવીને અર્ધ ભાગી ભાળીયે ;
 બેકી આવ્યે લઘુ બીજે એકી આવ્યે એમ ગુરુ,
 લખી લખી એજ વિધિ નિયમ નિહાળીયે ;
 નેટલાનું જાણો કામ કહે દલપતરામ,
 તેટલા અક્ષર લખી સંશય તો ટાળીયે.

ત્રણ અક્ષરના પાંચમા રૂપના નષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૫ ૩ ૨

૩ ૩ ૧

વરણઉદ્દિષ્ટ વિધિ દોહરો.

આદિ વરણશિર એક લખિ, અવર શિરે સંખ્યાંક ;

એક મેળવો મેળવી, લઘુ ઉપરના આંક.

42

वरणा विहितं विद्वद्भिरु.

કેટલામું.

4

3

9

34.

१२४

928

१२४

331

151

311

वरणमेरु विधि.

ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ.

શિરઉપર કોઠા બે કરિ, પછી એક એક અધિક કરો,

આદ્યંત કોઠા મુર્ખ મધ્યે, આંક એક ભલે ભરો ;

ખીજ ઉપર બે બે જરૂર, બનેલ કોઠા હોય તે ,

એ મેજવીને માંડિયે, ગણ્યો પડે ફરી તોય તે. ૪૨

वरण भेदं विदुः।

1	1	1	2				
2	1	2	1	4			
3	1	3	3	1	6		
4	1	4	6	4	1	16	
5	1	5	10	10	5	1	32
6	1	6	15	15	6	1	64

गु गु गु गु गु गु

वरणपताका विधि.

ધનાક્ષરીછંદ.

જેટલા વરણની પતાકા કરવા વિચાર,

તથા એક વધતા કોઠાની ઉભી પાંત કર ;

નીચે લખી એક સહી સગળા સંખ્યાંક લખ,

ઉપરનો એક તથા આડી પાંતો રહી ધર ;

ઉપરનો કોઠો એ તો શુન્યગુરૂનો મુમજ,

નીચે એક, બે, ત્રણ ગુરુની પંક્તિયો ઉચ્ચર ;

નીચેનાજ આંક ઉભી પાંતના અક્ષરો માથે,

મેળવી મેળવી આડી પાંતો ભલી ભાતભર.

૪૩

દોહરા.

શિર ધર અંક ન મેળવિશ, લખેલ ફરીન લખિશ ;

પણ મેળવલે પાંતના, કશી ન ફિકર કરિશ.

૪૪

આર અક્ષરની પતાકા ભરવાની રીત.

મનહરછંદ.

એક ને બે મળી ત્રણ, એક આર મળી પાંચ,

એક આઠ મળી નવ વિગતે વિચારલે ;

બે ને આર મળી છ છે, બે ને આઠ મળી દશ,

ત્રણ આર સાત, ત્રણ આઠના, અગ્યાર લે ;

પાંચ આઠ તેર, અને આર આઠ મળી બાર,

છ ને આઠ ચૌદ, સાત આઠ તિયિ ધારલે,

આર અક્ષરોની પતાકાનો તે ચોખો વિચાર,

પદ્યે પંડિત થવા પુરો ધરે પ્યાર લે.

૪૫

આર અક્ષરોની પતાકાનું.

ઉદાહરણ.

૦ ગુરનાં રૂપ.	૧૬				
૧ ગુરનાં રૂપ.	૮	૧૨	૧૪	૧૫	
૨ ગુરનાં રૂપ.	૪	૬	૧૦	૭	૧૧
૩ ગુરનાં રૂપ.	૨	૩	૫	૯	૧૩
૪ ગુરનાં રૂપ.	૧				

વરણમર્કટી વિધિ.

હરિગીતછંદ.

લખિ પ્રથમ એકાદિક પછી, સંખ્યાંક જીજ્ઞમાં કરો ;

પછિ જીજ્ઞ પ્રથમ ગુણી કરી, ને ચોથી પંક્તિ ભલે ભરો ;

તે ચોથિના અર્દ્ધાંશ પાંચમિ, છઠ્ઠિ પંક્તિ વિષે ધરો ;

વજિ ચોથિ પાંચમિ મેળવી, ત્રીજી તમામ તણાં ધરો. ૪૬

વરાણ મકંટીનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી જાતનાછંદ.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪	૧૨૮
તે બધાની માત્રા.	૩	૧૨	૩૬	૯૬	૨૪૦	૫૭૬	૧૩૪૪
અક્ષરો.	૨	૮	૨૪	૬૪	૧૬૦	૩૮૪	૮૯૬
મુરો.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮
લઘુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮

ભાષાકવિતા વિચાર.

દોહરા.

હસ્ય ઉચ્ચરિયે દીર્ઘનો, દીર્ઘ-હસ્ય ઉચ્ચરાય ;	
જોડાક્ષર જુદા પડે, ભાષા કવિતા ન્યાય.	૪૭
વિના અનુક્રમ ગોઠવે, કર્તા કર્મ ક્રિયાય ;	
અર્થ અનુક્રમથી કરે, એ અન્યથા કહેવાય.	૪૮
જે, તે, જો, તો, ને, વળિ, હો ધાતુનાં રૂપ ;	
એ શબ્દો ઉમેરિને, કરે અર્થ કવિભૂષ.	૪૯
ભણે વિભક્તિ છઠ્ઠીયે, તણુ કેરું એ વીધ ;	
કીધું બદલે કીધને, દીધ, લીધ, ને પીધ.	૫૦
જુતા કવિયોયે જુઓ, એવા શબ્દ લખેલ ;	
તેમ ઉચ્ચરિયે તેટલા, નહિ ગણિયે બગડેલ.	૫૧
પણ જો નવા બગાડિયે, તો તે ભારે ભૂલ ;	
એકજ કવિયે એક થળ, લખેલ તે તે તુલ્ય.	૫૨
ઉદધી બદલે દધી લખો, તનૂજ બદલે તન ;	
દય નહિ લખિયે ઉદયનો, મનુજ તણો નહિ મન.	૫૩

નિયમ જોઈ વ્યાકરણનો, નવો શબ્દ તો થાય ;
અથવા સંસ્કૃત શબ્દ પણ, વિવેકથી વપરાય. ૫૪

અથ કાવ્યદૂષણ.

અમંગલિક.

આંખાનો રક્ષક કહે, બાગ આવશો આજ ;
તો ત્યાં તમને તુરત હું, મરવા દઉં મહારાજ. ૫૫
મરવા દઉં એ અમંગલિક શબ્દ છે.

નિંદાયુક્ત.

અવર નૃપતિની નિજ નગર, ફરે આણને દાણ ;
દિગમલ મગળા દેશમાં, તારી માને આણ. ૫૬
જીવિ ધણા જીવ જગતમાં, લે કીર્તિ ગણિ લાખ ;
એ આશિષ આપું તને, લે ખોખો ભરિ રાખ. ૫૭

દેખીતી ભૂલ.

ધુમાડો મિંદુરસમો, કાળજી જેવી ઝાળ ;
ચૂના જેવા કોયલા, રાખ ગુલાબી લાલ. ૫૮

ક્લિષ્ટાર્થ.

જો હું ગતિ ત્યાં જાય ત્યાં, કરું છું ત્યારે લોક ;
અથાક ગુણ વિચારતાં, સરસ વધેછે શોક. ૫૯
(જેનો અર્થ કવિ પણ સમજી શકે નહિ, તે ક્લિષ્ટાર્થ.)

ઉપરના દોહરાનો અર્થ.

હે લોકો ત્યાં જાયનાં ઝાડ હોય, ત્યાં ત્યારે હું ગતિ કરું છું
ત્યારે તેની સુગંધીનો ધણો ગુણ વિચારતાં મારા મનમાં મારો
શોક વધેછે. કદાપિ ચિત્રકાવ્ય, કે જે અર્થવાળી કવિતામાં ક્લિષ્ટાર્થ
આપે તે ભૂલ કહેવાય નહિ.

પુનરૂત્ત.

એક શબ્દાર્થ ફરીથી આપે તે પુનરૂત્ત દોષ કહેવાય.

રાજકુંવર સારો સરસ, જીવાન તે જો સોય ;

પશુ જનાવર જાણુવો, જો ન જાણેલો હોય. ૬૦

“ સારો અને સરસ, તે અને સોય, પશુ અને જનાવર ”
એ બંને શબ્દોના એકજ અર્થ છે.

દોષ નહીં પુનરૂત્તનો, ફરે અર્થ આકાર ;

સરસ બુદ્ધિ તે મનુષ્યની, જોના સરસ વિચાર. ૬૧

હે હરિ હે હરિ હે હરી, તું સુખનો દાતાર ;

ધન્ય ધન્ય તું ધન્ય તું, તું કરેણા કરનાર. ૬૨

જતિભંગ.

(અરધો શબ્દ પહેલા પદમાં, અને અરધો બીજામાં હોય,
તે જતિભંગ કહેવાય.)

કૌશલદેશ અધીશ દશ, રથ સુત સીતાનાથ ;

હેતે હું પ્રણમુંજ હર, ખીને જોડી હાય. ૬૩

(એમાં દશરથ સુત, હરખીને એ શબ્દો તૂટેલાછે.)

હીનોપમા.

(ગતરતી ઉપમા અપાય તે હીનોપમા કહેવાય.)

સંપત્તી સીતા સમી, શત્રૂની હરનાર ;

તું રાક્ષસ રાવણુ સમો, પરમ પુરુષ અવતાર. ૬૪

વિરોધોપમા.

કાંતાનું સુખ કમળ સમ, કોમળ અતિ વખણાય ;

પેખી પતિ સુખ ચંદ્રને, પરમ પ્રકૃક્ષિત થાય. ૬૫

(એમાં સ્ત્રીના સુખને કમળની ઉપમા આપી, અને તેના
પતિના સુખને ચંદ્રની ઉપમા આપી, પણ ચંદ્રને જોઈને કમળ
પ્રકૃક્ષિત થાય નહિ. માટે એ વિરોધોપમા કહેવાય.)

ઈત્યાદિક અવગુણ ધણા, કવિતાના કહેવાય ;
મેં તો આદિશ માત્ર કંઈ, દેખાડી કવિરાય. ૬૫

કવિતાના ગુણ વિષે.

કહિયે અંતર લાપિકા, યુક્તિ અંદર હોય ;
યુક્તિ ઉપજે બહારથી, બહિર્લાપિકા સોય. ૬૬

અંતર્લાપિકા.

દગલ નૃપતિ તજ રાજ્યમદ, ડાઠિ હાલભાટાઈ ;
એકાંતર અક્ષર કવી, એમ કહે અતુરાઈ. ૬૭
(એમાંથી એક અક્ષરને આંતરે કવિનું નામ નીકળેછે.)

બહિર્લાપિકા.

અતુર્થાંશનું નામ શું, હાનો ઉલટો જોઈ ;
કામનિ કહેછે કંથને, આપો મુજને એહ. ૬૮

ઉત્તર પાન.

એકાનેકોત્તર.

(એક ઉત્તરમાં ધણા ઉત્તર હોય તે એકાનેકોત્તર.)
કોણ અધિક રોહી મગું, શું ઈચ્છે સૌ આપ ;
ઉત્તમ પ્રાણી કોણ છે, માનવી મોટા માપ. ૬૯
' માનવી ' એમાં ત્રણે ઉત્તર છે. મા, માન, માનવિ
અંતર્લાપિકા એકાનેકોત્તર મિશ્ર.

મનહરછંદ.

હોય શું હાથીની પીઠે શું ઘડીને સાંઠે ભાગે,
કહો વાર કેટલા ને સોભીતી શી ચીજ છે ;
કેટલા મનુષ્યે મળી વંશનો વિસ્તાર થાય,
વિદ્યાનાં વિશેષ કહો કેણે વાવ્યાં બીજ છે ;
કેણે રાજનગરમાં કીધી ફોજદારી સારી,
સાત પ્રસ્ર સાંભળાને લીટી બે લખીજ છે ;
પેલી હોય સાહિબે ને દુશ્મ તો દોલતરાયે,
ઉત્તર એમાંથી લીધા સાતે સમજીજ છે. ૭૦

૫ ૪ ૭ ૪ ૪ ૪ ૭
 ૫ ૭ ૫ ૫ ૭ ૪ ૭
 ૫ ૫ ૫ ૫ ૭ ૭ ૭

ગૂઠોત્તર.

(જોનો ઉત્તર તેમાં હોય પણ સમજી શકાય નહિ તે ગૂઠોત્તર.)

ઓપાઘ.

એકુને શેનું બહુ કામ, બીજા પક્ષતાણું શું નામ ;
 જો સમજે નહિ ઉત્તર મધ્ય, તો કહું શું કે જા હજવદ. ૭૧
 (કહું કે ન સમજે તો કાઢિયાવાડનું ગામ હજવદ છે ત્યાં
 જા, પણ તેમાંજ ઉત્તર છે કે હજ અજે વદ.)

ન્યૂનાર્થ.

(અક્ષર ધણા, પણ સારાંશ થોડો, તે ન્યૂનાર્થ.)

દોહરા.

નગ દુહિતા પતિ પુત્રના, વાહનધરની નાર ;
 રવિ તેના પિતુપર પડ્યો, પણ નાચ્યો ભરતાર. ૭૨

અર્થ.

હે સખી, પર્વતની દીકરી ગંગા, તેના પતિ શિવ, તેનો પુત્ર
 કાર્તિકેશ્વરી, તેનું વાહન મોર, તેનો ધરનાર વિષ્ણુ, તેની સ્ત્રી
 લક્ષ્મી, તેનો બાપ સમુદ્ર કહેવાયછે તેના ઉપર સૂર્ય પડ્યો. મત-
 લજ કે સૂર્ય આથમ્યો પણ હજી મારો ધણી ધર આચ્યો નહિ.

અધિકાર્થ.

થોડા અક્ષરોમાં ધણો અર્થ હોય તે અધિકાર્થ.

વિ, દી, ઉ, હુ, બ, ના વાપદા, વીત્યા જોતાં વાટ ;
 મુજ હૈડામાં હે સખી, ઉપજ્યા અધિક ઉચાટ. ૭૩

અર્થ.

વિજયાદશમ, દીવાળી, ઉત્તરાયન, હુતાશની અને બજેવના
 વાપદા વાટ જોતાં જોતાં વીતી ગયા ; હે સખી, હવે તો હૈયામાં
 ધણા ઉચાટ ઊપજ્યા.

સર્વતોભદ્ર.

(૬૨ એક અરણ્ય આર તરફથી વાંચી શકાય તે સર્વતોભદ્ર કહેવાય.
મંપ રધિયે બાહુરાવ પેશ્વાને શાપ દીધો ત્યારે તે બોલ્યો કે-)

અનુષ્ટુપછંદ.

માગુંછું એક તે આપો, શાપથી લક્ષ્મિ જો ખમે ;
જ્યાં સુધી સૂર્ય ને ચંદ્ર, હિંદુશીશ શિખા વમે. ૭૪

સંપ બોલ્યો સર્વતોભદ્ર.

જ શે દે વી વિ દે શે જા }
શે જ તે ર ર તે જ શે } આ છંદ આરે તરફથી વંચાયછે. ૭૫
દે તે ખા શી શિ ખા તે દે }
વી ર શી શ શ શી રવિ. }

ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિજંઘ ભેદ, કપાટજંઘ ભેદ.

દોહરો.

માર માર ઉરધાર નર, ધર શિરપર કરતાર ;
ઝેર વેર ઉર દૂર કર, પરહર પરધર નાર. ૭૬
ઈત્યાદિક અગણિત દિશે, રમના મિત્ર નિમિત્ર ;
દેખાડી દિશ માત્ર મેં, મનમાં ધરજો મિત્ર. ૭૭
ધ્વનિ ઉપજો જો અર્થમાં, ઉત્તમ કવિતા એહ ;
ગ્રંથ વધે વિગતી લખે, કહું ટુંકામાં તેહ. ૭૮

ધ્વનિનું ઉદાહરણ.

નર બે ન્યાયાધીશની, ભલી કરી મેં ભેટ ;
મુખ મોઢું છે એકનું, એકનું મોઢું પેટ. ૭૯

એમાં એવું કહ્યું કે બે ન્યાયાધીશ છે, તેમાં એક મોટા મોં-
વાળો છે, અને એક મોટા પેટવાળો છે. હવે તેમાં મતલબ
એવી છે કે એકનું લાંચ ખાતાં મોં ભરાતું નથી, અને બીજો
મોટા દિલવાળો ઉદાર છે. એવી રીતે જુદી મતલબ નીકળે તે
ધ્વનિ કહેવાય, અને ધ્વનિવાળી કવિતા ઉત્તમ કહેવાય છે ; પણ
તે કવિતાના નિયમ પ્રમાણે શબ્દોની રચનામાં હોય તો ઉત્તમ
કહેવાય છે.

કવિતાના નવરસવિષે.

દોહરો.

રસશૃંગાર, ને હાર્ય રસ, કરૂણા રૂઝ ને વૈર ;

ખિભત્સ ભયં અદ્ભુત તથા, શાંત સુ નવરસ ધીર. ૧.

૧ જે વર્ણન સાંભળતાં પ્રીતિ ઊપજે અથવા જેમાં પ્રીતિનું વર્ણન હોય તે શૃંગાર-રસ કહેવાય. એટલે કોઈ પ્રકારની શોભાનું વર્ણન તે પણ શૃંગાર રસના પેટામાં છે. કેટલાએક કવિયો સ્ત્રીપુરૂષની પ્રીતિનેજ શૃંગાર રસ કહેછે; અને પિતા પુત્ર આદિ-કની પ્રીતિને દશમો વાત્સલ્ય રસ કહેછે.

૨ કોઈની મફલત કે બેડોળ દેખીને કે તેનું વર્ણન સાંભળીને હસવું આવે તે હાસ્ય-રસ.

૩ કોઈના દુઃખનું વર્ણન સાંભળીને કે દેખીને દયા ઊપજે તે કરૂણા રસ.

૪ ક્રોધાનુરુદ્ધ વર્ણન તે રૌદ્ર રસ.

૫ ઉત્સાહ એટલે હિંમતના જુસ્સાનું વર્ણન તે વીર રસ.

૬ નિંધ વર્ણન, એટલે કોઈના અવગુણનું કે ખરાબ વસ્તુ આદિકનું વર્ણન તે ખિભત્સ રસ.

૭ ભયનું વર્ણન તે ભયાનક રસ.

૮ આશ્ચર્યનું વર્ણન તે અદ્ભુત રસ.

૯ નીતિનું કે ઉપદેશનું વર્ણન તે શાંત રસ કહેવાયછે.

કેટલાએક જૂના કવિયોએ એમ લખ્યું છે કે રસ છે તેજ કવિતાનો છય છે.

વાણીના અલંકાર વિષે.

હરેક વસ્તુને શોભાવવા સારૂ તેના શણગાર હોયછે. માણસના શરીરને શોભાવવા સારૂ સોના રૂપાના તથા હીરા મોતીના દાગીના જુદાં જુદાં નામનાં હોયછે, તેમજ વાણી બોલતાં તે વાણીને રસીલી અને અસરકારક કરવા સારૂ બોલવાની જુદા જુદા પ્રકારની યુક્તિઓ છે તેને વાણીના અલંકાર કહેછે. સંસ્કૃતમાં એવા અલંકાર ૧૧૫ છે તે કુવલયાનંદ આદિક ગ્રંથોમાં લખ્યાછે. તે ઉપરથી અલંકાર રતનાકાર વગેરે વૃજ ભાષા-માં ગ્રંથો થયાછે. કવિતા જાણનારને એમાંના થોડા ઘણા અલંકાર તો જરૂર જાણવા જોઈએ. માટે આ ઠેકાણે દિશ માત્ર લખું.

૧ ઉપમાલંકાર—કોઈના ગુણ વિષે બોલતાં તે ગુણ ઉદ્દૃષ્ટ જેનામાં ગણાતો હોય તેમી ખરાબર તેને કહેવો તે ઉપમાલંકાર છે. જેમકે, મુખાઈ ઈંદ્રપુરી જેવી શોભેછે. એમાં મુખાઈ તે ઉપમેય કહેવાય, અને ઈંદ્રપુરી તે ઉપમાન કહેવાય અને

શોભેછે એ ગુણ તે બનેના સરખાવ્યા માટે શોભેછે તે ગુણ અથવા ધર્મ કહેવાય. જેવી તે ઉપમા બતાવનાર શબ્દ કહેવાય. એરીને ચારે વાનાં જેમાં હોય તે પૂર્ણોપમા કહેવાય. અને તેમાંના કોઈના અધ્યાહાર કરવો પડતો હોય તો લુપ્તોપમા કહેવાય.

ઉદાહરણ—આ સ્ત્રીના કોયલના જેવો સ્વર છે. એમાં કોયલના જેવો મધુર સ્વર કલ્પો નહિ, માટે મધુર એ શબ્દનો અધ્યાહાર કરવો પડેછે. માટે લુપ્તોપમા.

૨ રૂપકાલંકાર ઉપમેયને ઉપમારૂપે કહીએ તે રૂપકાલંકાર-જેમકે કોઈ કવિને દેખીને કહીએ કે જુઓ આ મહા કવિ કાલિદાસ આવ્યા. વિદારૂપી ધન ઉત્તમ છે. ઇત્યાદિ.

૩ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર કોઈ વસ્તુને કોઈ જાણે કે હું જાણું છું કે, અથવા હું ધારું છું કે એમ કહીને બીજી વસ્તુ માની લેવી, અથવા ખરું કારણ મૂકી દઈને કલ્પિતકારણ માની લેવું તે ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર કહેવાય. જેમકે આકાશમાં કાળાં વાદળાં દોરેછે તે કોઈ જાણે કે ઈંદ્રના હાથી દોડતા હોયથું. મિરાઈ શીવવા આવે ત્યારે રાજા, ને રાંક સૌ તેને પથ-રણું પથરાવી આપેછે; તેનું કારણ એ હશે કે મેરાઈનું ગાંધુવુંરાજ જ્યારે પાદશાહિ લીધું ત્યારે એવો પરવાનો કરી આપેલો હશે જે તમનેકોઈ પથરણું પાથરી આપ્યા વિના ભોંય ખેસારે તો તે પાદશાહનો ગુનેગાર છે. એટલાસાર તેને પથરણું પથરાવી આપેછે.

૪ અતિશયોકિત અલંકાર. જે અતિશય ટકા ચડાવીને બોલવું તે અતિશયોકિત કહેવાય. જેમકે મુંબાઈમાં એટલા તો ગામઠી ડાકટરો ભરાયાછે કે કૂતરાને મારવા સારૂ નીચા વળીને ભોંયથી ઢેખાળા લેવા જઈએ કે ડાકટર હાથમાં આવે.

વઉઠાનો મેળો એવો ભરાયો હતો કે તલપૂર જગ્યા ખાલી નહોતી.

એક સ્ત્રીને તેના ધણીએ કહ્યું કે મારે કાલે પરદેશ જવું છે તે સાંભળતાંજ તે એટલી મૂકાઈ મઈ કે તેની આંગળીની વીંટી નીકળી પડી તે પાછી પહેરતાં કાંઠે ચડીમઈ, ઇત્યાદિ.

૫ અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર. જેના વિષે બોલવું હોય તેના વિષે ન બોલતાં તેને લાગુ પડે તેમ બીજા વિષે બોલીએ તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર કહેવાય. જેમકે એક તાડને જોઈને કવિએ કહ્યું કે તું સઉથી મોટો તો કહેવાયો, પણ તારી છાયામાં તારે આશરે રહીને કોઈ માણસ, પશુ કે પક્ષી સુખ પામ્યાં નહિ અને કોઈને મીઠાં ફળ તેં ચખાડ્યાં નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તેં તારું શરીરે ઢાંક્યું નહિ. માટે તારી મોટાઈને શિકાર છે. એ રીતે તાડને કહ્યું પણ કંજુસ મોટા માણસને તે વાત લાગુ પડી. એજ રીતે પંચોપાધ્યાયનની તથા ઇસ્ખનીનિવગરેની વાતો છે તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકારની છે.

૬ વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર ઉપરથી નિંદા કરેલી જણાય, પણ તેમાં સ્તુતિ હોય અને ઉપરથી સ્તુતિ દેખાય પણ ખરું જોતાં તેમાં નિંદા હોય તે વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર.

જેમકે-આ રાજમાં કાંઈ વિવેક નથી, કેમકે પોતાના મિત્ર, સગા અને શત્રુઓને સૌને સરખો ઈનસાફ આપેછે. વાહવાહ ભાઈ ! તમે તો બહુ ડાહ્યા દેખાઓ છો. મતલબ કે ગાંડા છો.

૭ આસેપાલકાર—કાંઈ વાતની મોઢે હા કહીએ પણ તેનો ખરો અર્થ જોતાં નાનો અર્થ નીકળે અને મોઢે નાકહીએ અને અર્થ હોતો નીકળે. જેમકે-એક છોકરાને હોળી-ની લડાઈમાં જતાં તેને બાપે કબ્બુ કે હીક છે. પથરાની લડાઈમાં લડવા બા.હું ના કહેતો નથી પણ પહોર પેલો છોકરો લડાઈમાં મરી ગયો, તે વાત યાદરાખજે—મતલબ કે જઈશ નહિ, તેમાં માણસ મરી જાય છે. લડવા જનાર એક માણસને વારવા જનારે કબ્બુ કે હું તને વારવા આવ્યો નથી, પણ શીખામણ દેવા આવ્યો છું મતલબ કે વારવા આવ્યો છું. ના ભાઈ ! આમારામાં તો કાંઈ અકલ નથી. અમે તો લખી વાંચી જાણીએ, મતલબ કે અમે સમજીએ છીએ.

૮ વિભાવના અલંકાર જે કાંઈ કામ કરવું હોય તેનું સાધન થોડું છતાં અથવા મુદ્દલ ન છતાં કામ થાય તે વિભાવનો અલંકાર. જેમકે કલાણે તો લાકડીની તરવારે જીત મેળવી છે. કેટલાએક જીવાનીઆ વગર ભાંગ પીધે દીવાના થાય છે.

૯ સારાલંકાર—એક એકથી ચડતાનું વર્ણન કરવું તે સારાલંકાર—જેમકે મધ મીઠું છે. પણ તેથી મીઠું અમૃત અને તેથી પણ મીઠાં કવિતાનાં વચન હોય છે.

૧૦ કાવ્યલિંગાલંકાર—કહેવાની જે મતલબ હોય તેનાં કારણ બતાવીને મજબૂત કરીએ તે કાવ્યલિંગ—જેમકે કેટ્ટ કરવાથી પેશા વ્યર્થ જાય છે, શરીરમાં રોગ થાય છે, અને બુદ્ધિ ઘટે છે, માટે નિશો કરવો નહિ.

૧૧ સંભાવના અલંકાર--જે આમ હોય તો આમ થાય એમ કહીએ તે સંભાવના અલંકાર. જેમકે જે આ ચંદ્રમાંથી ઈશ્વર ડાઘ કાઢી નાંખે અને કોયલના જેવો મધુર સ્વર ઉચ્ચારવાની શક્તિ તેમાં મૂકે અને કેપૂરના જેવો સુગંધ તેમાં મૂકે તો લક્ષ્મી-જીના સુખની ઉપમા તે પામે.

૧૨ અનુચુલાલંકાર. બીજી વસ્તુઓની સહાયતાથી એકનો ચુણ ઉત્કૃષ્ટતા પામે તે અનુચુલાલંકાર. જેમકે જાત માંકડું, વળી તણે ભાંગ પીધી, વળી તેને ભૂત વળગ્યું અને વળી તેને દૂદવાની નીસરણી મળી. એટલે પછી તેને દૂદવામાં શી મણુ રહે.

૧૩ વક્રોક્તિ અલંકાર. કોઈના બોલેલા વચનમાંથી બાંજે અર્થ કહાડીને અથવા કશડાકીમાં જુદો અર્થ કરીને કહેવું તે વક્રોક્તિ ^{બાંજે} કે સૂત્રધારે રંગલાને કબ્બુ કે દશ-રથ લાલનું ધ્યાન કર; ત્યારે રંગ ^{બાંજે} કે લાલ એટલે રાત્રી દશરથને મારે શુકર-વાછે, આપણને તો રાત્રી ૧૨ થ મળે એટલે બસ છે.

૧૪ ભાવિકાલંકાર. ભૂતકાળની કે ભવિષ્યકાળની વાત હાલમાં તરત બનતી હોય એવા ભાવથી વર્ણવે તે ભાવિકાલંકાર. જેમકે ભારતનું યુદ્ધ થયું અને દક્ષીના

પૃથુરાજ ચોહાણને શાહુબુદ્ધિન સાથે યુદ્ધ થયું તે તો આજ કાલની વાત છે, અને તેના ભણકારા હજી મારા કાનમાં વાગેછે. મંદોદરીએ કહ્યું કે હે રાવણ તું સીતાને ચોરી લાવ્યો, તેથી હું એવું દેખું છું કે તારી લંકા લૂંટાઈ અને કુળ નિકંદન થયું ! અને મારે રંગાપા આવી ચૂક્યો.

૧૫ પ્રતિશોધાલંકાર. દેખીતું જો કામ જેવું નથી તેને વિષે કહેવું જો તે કામ તેના જેવું નથી તે પ્રતિશોધાલંકાર-જેમકે હુધિયાર ધરનાર એક પ્રાણીને રજપૂતે કહ્યું કે-યુદ્ધમાં જવું તે કંઈ લાડવા જમવા નથી. મતલબ કે તમે પ્રાણી તો લાડવા જમી જાણો યુદ્ધ કરી જાણો નહિ.

૧૬ સજ્જાશીપાલંકાર. નિર્જીવમાં જીવનું આરોપણ કરીને જાણવું તેને અર્થ. જીમાં સજ્જાશીપાલંકાર કહ્યો છે. જેમકે અરે રૂપિઆ ! તેં બહુ જમત વશ કયું છે, અને સારાં કામ તથા નરસાં કામ પણ તું કરાવે છે. એમાં જાણે રૂપિઆને એક માણસ કહ્યોને કહ્યું હોય તેમ કહ્યું.

સમાપ્ત.

કઠણ શબ્દનો કોશ.

કઠણ શબ્દ.

અર્થ.

અ.

અંગરાગ	કસ્તૂરી વગેરેનું લેપન.
અજરામરણુ	જેને ધડપણુ કે મોત આવે નહિ તેવો.
અડગ	ડગે નહિ તે.
અનુકુળા	મળતે મળતી,
અપવર્ગ	મોક્ષ,
અભરામરણુ	ન બરાપ તેનું બરનાર.
અભિષ્ટ	ઈચ્છેલું.
અરવિંદ મુખી	કમળના જેવા મોંવાળી સ્ત્રી.
અર્ક	સૂર્ય
અલંકૃતિ	અલંકાર.
અલપ	લક્ષમાં આવે નહિ એવો ઈશ્વર.
અવદાત	ઊજળું.
અવગ્રાન	છેડો, અંત
અંશ	ભાગ.
અયોક	આયોપાલવ.
અહિ	ઝરૂ.
અહિવલી	નાગરવેલ

ઉ

ઉદે (ઉદય)	પ્રગટ.
ઉદિષ્ટ	દેખાડેલું,

દિવસિત . . . . . જનોઈ.
 દિવસ . . . . . ખેતી સંખ્યા.
 દર . . . . . જ્ઞાતી, મત.

8

કંદુક ..... દડો.
કમળા ..... લક્ષ્મી.
કમળાકર ..... મરોવર.
કલહંમ ..... હંમનું બરચું.
કલિતા ..... કળી શકાય અંતી.
કામા ..... સ્ત્રી.
કિરીટ ..... મૂળડ.
કિસોર ..... પૂટલી જુવાનીની અવસ્થા.
કુમુદ વિમિત્રા ..... તરેહ તરેહનાં પૂતવાળી.
કૃષિ ..... ખેતી.
કેકિની શારદા ..... મોરની વાણી.
કેતકી ..... કેવડાનું ઝાડ.
કેતુ માળી ..... જાનઓની હારવાળી, મતજબકે મદ્દ-
ગુણ રૂપી જાનઓની હારવાળી.

24

ସ୍ୱାମୀ . . . . . ଶ୍ରୀମତୀ.

31

૧. ગુ. . . . . જયો. ત્રાસુ અક્ષરના જથ્થાનું નામ
 એક ગણ.
 ૨. ગ્રંથ દાનિકા . . . . . અવરદાગી, મુજાબદાગી.
 ૩. ગાઠ . . . . . મજબૂત.
 ૪. ગી . . . . . ગિરા, વાણી.

ગુરુ . . . . . મોટો.
 શૂઠ . . . . . ગુપ્ત, છાનું.
 આલી . . . . . પકડીને.

ચ.

ચંદ્રવર્ત્ત . . . . . ચંદ્રનો રસતો.

છ.

છત . . . . . દોલત.

જ

જંગ . . . . . યુદ્ધ.
 જનક . . . . . પિતા.
 જનમી . . . . . માતા.
 માતા . . . . . જાણનાર.

ત.

તડવું . . . . . કોઈની પાછળ દોડવું.
 તરલ નયન . . . . . અપળ નેત્ર.
 તામરનેન . . . . . તાંબા જેવી રાતી આંખવાળું,
 તાળ . . . . . તાળો, છંદ જોડતાં ને અક્ષર ઉપર
 ટકોરો વગાડાય તે.

તિમિર . . . . . અંધારું.
 તુંગા . . . . . ઊંચા, ઉર્દુત.
 તોટક . . . . . તૂટેલ.
 ત્રાતા . . . . . રક્ષણ કરનાર.

દ.

દાનિકા . . . . . દેનારી.
 દારા . . . . . સ્ત્રી.
 દિવા . . . . . દિવસ.
 દુઃખહારી . . . . . દુઃખ હરનાર.
 દુમિલાપ . . . . . દુષ્ટ મિલાપ.
 દુત વિજંબિત . . . . . દોડવું અને જીભા રહેવું.

(૭૧)

ધ.

ધરણીધર . . . . . પરમેશ્વર.
ધિ . . . . . ધૃતિ.

ન.

નગ . . . . . પર્વત.
નટ નામર . . . . . ઈશ્વર.
નય . . . . . નમ્રતા.
નવવક્ત્રવ . . . . . નવાં પાંદડાં.
નટ . . . . . ખોવાએલું.
નય . . . . . રામનો શુભટ વાનરો હતો.
નિધાન . . . . . ભંડાર.
નિધિ . . . . . મથુર.
નિમિષ . . . . . અલ્પ કાળ.
નિરક્ષર . . . . . વગર બહેલો.
નિશિવાજ . . . . . રાતે ચોકી કરનાર.

ષ.

પટ . . . . . લૂગડું.
પદ . . . . . પગ, છંદનો ચોથો ભાગ, પદવી.
પપ . . . . . દૂધ.
પરિવૃષ્ટ . . . . . પ્રમત્ત.
પિંગળ . . . . . એ નામના મુનિએ રચેલું શાસ્ત્ર.
પુંજ . . . . . ઠગલો.
પુષ્પિનાથ . . . . . દીર્ઘાઓ ઉપર પૂજવાળો વેલો.
પ્રણામી . . . . . પ્રણામ કરનાર.
પ્રભાવતી . . . . . કાંતિવાળી.
પ્રમિતાક્ષર . . . . . થોડા અક્ષરવાળી.
પ્રસ્તાર . . . . . વિસ્તાર.
પ્રિયવદા . . . . . વહાલું બોલનારી

(૬૬)

પ્ર.

કૃષ્ણુ. .... બંધનમાં આવતું.

બ.

બાબુ. .... ગૃહસ્થ.

બિંદુ. .... મીઠું, છાંટો.

ભ.

ભગની. .... બેન.

ભવદેવ. .... શિવ.

ભામો. .... ભ્રમણા.

ભારતિ. .... સરસ્વતી.

ભ્રમરાવળી. .... ભમરાની પંક્તિ.

ભ્રાતા (ભ્રાત) .... બાઈ,

મ.

મજ્જરો. .... મજામ,

મણિબંધ. .... હાથનું કાંડું.

મત્ત ગવંદ. .... મચેલો હાથી.

મંદાકાંતા. .... ગાંડી અને ગભરાએલી, અથવા
હજીવી ને ઉતાવળી.

મધુ. .... મીઠાશ.

મર્કટી. .... માંકડાની માદા.

મલ્લિકા. .... એક જાતના ફૂલનું ઝાડ.

માણુવકાક્રીડ. .... બાળકની રમત.

મુક્ત. .... બંધન રહિત.

મુદમાતા. .... આનંદમાં મસ્ત.

મુનિશેખર. .... રૂપિનો તોર, અથવા રૂપિનો ઉપરી.

મૌજિકદામ. .... મોતીની માળા.

ચ.

યથા . . . . . જોમ

ર.

રથોદ્ધતા . . . . . ગાડીનું અભિમાન.

રત્ના . . . . . અમરા.

રમરાતાં . . . . . નવ રમથી રંગાએલા ઈશ્વર.

લ.

લઘુ . . . . . નાનો.

લત . . . . . ટેવ, વ્યસન, હંદ-જત લાગવી.

લતા . . . . . વેલો.

લલિત . . . . . સુંદર.

વ.

વદન . . . . . મોહું.

વક્ત્રી . . . . . વેલો.

વંશરથ . . . . . વંશમાં રહેનાર.

વમંતવિત્તકા . . . . . વમંતરૂપના તિલકવાળી.

વારિ . . . . . પાણી.

વામર . . . . . દિવસ.

વિદારવું . . . . . કાપવું.

વિદુત્તમાળા . . . . . વીજળીનો જથો.

વિધાતા . . . . . ધારણ કરનાર. પરમેશ્વર.

વિમોહા . . . . . મોહ પામેલી.

વિગતિ . . . . . વિશ્રામ.

વિલાસી . . . . . ખેલ કરનાર.

વૃત્ત . . . . . છંદ. મંરૂતમાં અક્ષરની મોખ્યાના
 કાવ્યને છંદ કહેછે. જેમકે બારબાર અક્ષરના ચરણવાળા
 જેટલા પ્રકારના કાવ્ય હોય તે બધાને જગતિ છંદ કહેછે.
 અને તેમાં ગુરુ લઘુના નિયમથી ફેરફાર થાય, જેમકે

જુજંગી, મોતીદામ, તોટક, ઈત્યાદિ વૃત્ત કહેવાયછે. જેમ
એક જાનિમાં ૮૪ અથવા તેથી વધારે નાનો હોયછે તેમ-
જ એક કંદના અનેક વૃત્ત હોયછે. વૃજ ભાષાના પિંગળો-
માં વૃતનું નામ કંદ લખ્યુંછે. માટે આ પિંગળમાં પણ
તેમજ રાખ્યુંછે.

વૈશ્વદેવી.....નિત્ય હોમ કરવાવાળો.

બંડગ .....હીજડો.

૨૧.

શર.....ખાણ.

શયક .....મસલું.

શાન્તિની .....વિશ્વાજ.

શિખરિણી .....પર્વત.

શિખા .....ચોટલી.

શિશુ .....ખાગક.

શુચિ .....શુદ્ધિ, તાળો મેળવવો તે.

શૃણી .....માળા.

શૈલ.....પર્વત.

અવણુ .....કાન

આ .....લક્ષ્મી, શોભા.

૨૨.

અંગવિકા.....ઓળટી.

અઘ .....તરત.

અમાનિકા .....ખરાબરની.

અમૂલી .....જાયાવાળો.

અન્નિવા .. ..નદી.

અણુણી.....સ્થાલી.

અવિતા.....સૂર્ય.

આયા.....દીશીઓ મુક્તાં.

આરંગી .....આરા અંગવાળું.

ઝેનિકા ..... ફોજવાળા.
 સ્તંભરા } ..... માળાવાળી.
 સ્તંભણી }
 સ્વાગતા ..... સારી રીતે આવેલી.

ઉં.

હરક ..... હરનાર.
 હરા ..... પાર્વતી.
 હરિ રમ. .... પરમેશ્વરના કીર્તનનો રમ.
 હંચી ..... હંચની માદા.
 હુતાશન ..... : અગ્નિ.

